

01. Το ανάκτορο και η περιοχή
της Κνωσίας χώρας,
περ. 1933.

A

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ
ΧΩΡΟΣ

ΚΡΗΤΗ

ΚΝΩΣΟΣ:
Η ΠΟΛΗ ΚΑΙ
ΤΟ ΜΙΝΩΙΚΟ
ΑΝΑΚΤΟΡΟ

ΚΩΣΤΗΣ ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ
Δρ Αρχαιολογίας-Επιμελητής Κνωσού (ΒΣΑ)

02

03

Η Κνωσός είναι μια από τις σημαντικότερες αρχαιολογικές θέσεις παγκόσμιας εμβέλειας και ο δεύτερος σε επισκεψιμότητα χώρος στην Ελλάδα (εικ. 1). Βρίσκεται στη λοφώδη μεσόγεια χώρα στα νότια της πόλης του Ηρακλείου, στην κοιλάδα του Καίρατου ποταμού και του παραποτάμου του Θέρρωνα. Ο Καίρατος πηγάζει από τις Αρχάνες και εκβάλλει στον Πόρο, ανατολικά του Ηρακλείου, το επίνειο της μινωικής Κνωσού. Στα ανατολικά υψώνεται ο λόφος του Αϊ-Λιά, στα βόρεια οι χαμηλοί λόφοι Τζαφέρ Παπούρα και Κεφάλια, στα νότια οι λόφοι των Πάνω και Κάτω Γυψάδων, στα δυτικά η Ακρόπολη (ή Μοναστηριακό Κεφάλι) και περίπου στη νότια περιοχή της κοιλάδας ο λόφος «Κεφάλια του Τσελεβή», όπου θεμελιώθηκε το μινωικό ανάκτορο. Η Κνωσός κατοικείται συνεχόμενα από την 7η χιλιετία π.Χ. έως τις μέρες μας. Η ανασκαφή της θέσης έχει άρρηκτα συνδεθεί με τη Βρετανική Σχολή Αθηνών που δραστηριοποιείται στην περιοχή από το 1900 με σκοπό την έρευνα, τη μελέτη και την προβολή, στο ακαδημαϊκό και το ευρύ κοινό, της ιστορίας του μακραίωνου αυτού κέντρου.

Η ΚΝΩΣΙΑ ΠΟΛΗ

Ο λόφος «Κεφάλια του Τσελεβή» κατοικήθηκε για πρώτη φορά στις αρχές της 7ης χιλιετίας π.Χ. από μια μικρή ομάδα αγροτών και κτηνοτρόφων. Ο πρώιμος αυτός οικισμός συνιστά την αρχαιότερη μέχρι στιγμής μαρτυρία αγροτικής εγκατάστασης στο νησί και μια από τις πρωιμότερες στην Ευρώπη. Ο οικισμός, μικρός στην αρχή, θα αυξηθεί σταδιακά και στο τέλος της Νεολιθικής περιόδου (3300 π.Χ.) θα φτάσει τα 45 στρέμματα με πληθυσμό 1.000 κατοίκους. Αρχικά καταλάμβανε το νότιο τμήμα του λόφου και στη συνέχεια επεκτάθηκε σταδιακά σχεδόν σε όλη την περιοχή του. Από τη νεολιθική εγκατάσταση έχουν ανασκαφεί μερικά σπίτια και τα ευρήματα που έχουν έλθει στο φως μάς δίνουν στοιχεία για την ανασύνθεση της κοινωνικής, οικονομικής και ιδεολογικής οργάνωσης της νεολιθικής κοινωνίας (εικ. 2, 3).

Κοινωνικές, οικονομικές και ιδεολογικές ζυμώσεις κατά την 3η χιλιετία π.Χ. οδηγούν στην εμφάνιση, σε ορισμένες περιοχές του νησιού, «πρωτοαστικών» κέντρων. Το σημαντικότερο από αυτά ήταν η Κνωσός, η οποία, στα τέλη του 20ού αιώνα π.Χ. καταλάμβανε έκταση 400 στρεμμάτων. Τμήματα του πολεοδομικού ιστού εντοπίστηκαν σχεδόν σε όλο τον λόφο. Ο οικισμός εκτεινόταν και στα δυτικά στην περιοχή της Βίλας Αριάδνη και ακόμα δυτικότερα, καθώς και στον λόφο των Κάτω Γυψάδων. Τα κατάλοιπά του όμως είναι αποσπασματικά και δεν μας επιτρέπουν να διαμορφώσουμε μια πλήρη εικόνα για την οργάνωσή του.

Στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. οι κοινωνικές και οικονομικές ζυμώσεις της προηγούμενης περιόδου θα οδηγήσουν στην επικράτηση ηγεμονικών ελίτ που θα εδραιώσουν την κυριαρχία τους σε διευρυμένες γεωγραφικές επικράτειες. Στη σχεδόν πέντε αιώνων ύπαρξή τους θα υιοθετήσουν διοικητικές, οικονομικές και ιδεολογικές πρακτικές που θα διαφοροποιηθούν από περίοδο σε περίοδο αλλά και από επικράτεια σε επικράτεια.

02 Μαρμάρινο
ανδρικό ειδώλιο
(6500–5800 π.Χ.).

03 Τριποδικό
κυλινδρικό αγγείο
με πώμα (3η
χιλιετία π.Χ.).

04 Το Μικρό
Ανάκτορο,
περ. 1930–1931.

Μνημειακά συγκροτήματα, ευρέως γνωστά ως ανάκτορα, ήταν η έδρα των ηγετικών ομάδων κάθε πολιτικής επικράτειας. Το σημαντικότερο κέντρο εξουσίας, ιδιαίτερα μετά τον 17ο αιώνα π.Χ., είναι αυτό της Κνωσού. Την περίοδο από τον 19ο έως και τον 18ο αιώνα π.Χ. η πόλη συνεχίζει να επεκτείνεται προς τα δυτικά, φτάνοντας έως τον λόφο της Ακρόπολης, και τα νότια καταλαμβάνοντας μια έκταση περίπου 750 στρεμμάτων. Η μορφή του αστικού τοπίου μάς είναι σχεδόν άγνωστη, καθώς δεν υπάρχουν επαρκή ανασκαφικά δεδομένα. Αντίθετα, αρκετές είναι οι πληροφορίες που έχουμε για τα νεκροταφεία της περιόδου αυτής.

Η Κνωσός θα γνωρίσει τη μεγαλύτερη ακμή της από τον 17ο έως και τον 15ο αιώνα π.Χ., όταν θα γίνει το σημαντικότερο πολιτικό, οικονομικό και καλλιτεχνικό κέντρο της Κρήτης, η ακτινοβολία του οποίου ξεπερνούσε τα όρια του νησιού και έφθανε έως την Αίγυπτο και τα βασίλεια της Ανατολής. Η έκταση της πόλης θα αυξηθεί στα 1.250 στρέμματα και ο πληθυσμός στους 25.000 κατοίκους, καθιστώντας την το μεγαλύτερο αστικό κέντρο του ελλαδικού χώρου. Κέντρο αναφοράς του πολεοδομικού σχεδιασμού ήταν το ανάκτορο στο οποίο οδηγούν οι βασικοί οδικοί άξονες της πόλης. Πολυτελείς οικίες είχαν κτιστεί σε άμεση γειτνίαση με το κεντρικό συγκρότημα (εικ. 4, 5). Απλά μονώροφα ή διώροφα σπίτια πρέπει να ήταν κτισμένα σε δομημένες οικιστικές νησίδες που χωρίζονταν από λιθόστρωτους δρόμους. Μια ενδιαφέρουσα απεικόνιση προσώπων κνωσιακών οικιών μάς δίνει το αποκαλούμενο «Μωσαϊκό της Πόλης», σύνθεση με πλακίδια φαγεντιανής, που κοσμούσαν κάποιο ξύλινο έπιπλο (εικ. 8). Στην περιφέρεια της πόλης θα πρέπει να είχαν κτιστεί τα σπίτια ασθενέστερων οικονομικά ομάδων και πιο πέρα ήταν τα νεκροταφεία.

Περί το 1450 π.Χ. τα πολιτικά κέντρα του νησιού, με εξαίρεση αυτό της Κνωσού, καταστράφηκαν βίαια. Πολλοί οικισμοί ερημώθηκαν και λίγοι μόνο θα επανακατοικηθούν. Τα αίτια των καταστροφών αυτών δεν σχετίζονται με κάποιο φυσικό κατακλυσμικό γεγονός, αλλά με τον ανθρώπινο παράγοντα. Ταξικές συγκρούσεις, στο πλαίσιο ιεραρχικά δομημένων πολιτικών και κοινωνικών μορφωμάτων, ίσως να ήταν η βασική αιτία που οδήγησε στην αποδυνάμωση και την κατάρρευση του μινωικού κόσμου.

Την περίοδο που ακολουθεί (1450–1325/1300 π.Χ.) η Κνωσός αναδεικνύεται ως το μόνο κέντρο εξουσίας στο νησί. Η υιοθέτηση μιας νέας διοικητικής οργάνωσης και πολιτισμικής έκφρασης, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης της Γραμμικής Β γραφής, έχει ερμηνευτεί ως ένδειξη της εγκαθίδρυσης μιας αρχαϊκής δυναστείας. Είναι, όμως, πολύ πιθανό η νέα αυτή τάξη πραγμάτων να είναι το δημιούργημα μιας τοπικής κνωσιακής ελίτ. Η πόλη γύρω από το ανάκτορο φαίνεται να ακολουθεί την ίδια πολεοδομική σύνταξη, η έκτασή της όμως μειώνεται στα 600 στρέμματα. Περί το 1325/1300 π.Χ. το ανάκτορο παραδίδεται στις φλόγες και η άλλοτε κραταιά Κνωσός παρακμάζει. Η θύμηση, ωστόσο, της απαράμιλης αίγλης της διατηρήθηκε ζωντανή και καταγράφηκε στην ελληνική παράδοση των ιστορικών χρόνων, στις διηγήσεις για τον θεογενή βασιλιά Μίνωα, Ύψιστο Δικαστή και Νομοθέτη, κυρίαρχο των θαλασσών, σοφό και δίκαιο ηγεμόνα αλλά και σκληρό και βίαιο δυνάστη.

Η 2η χιλιετία π.Χ. κλείνει με μια σειρά γενικευμένων καταστροφών στον ελλαδικό χώρο και την Ανατολή. Ο παρηκμασμένος μινωικός κόσμος δίνει τη θέση του στον κόσμο των Δωριέων και στις πρώτες πόλεις-κράτη. Η Κνωσός ανακάμπτει γρήγορα και μια νέα περίοδος ακμής ξεκινά. Από το 1000 έως το 700 π.Χ. η πόλη καταλαμβάνει μια έκταση 600 στρεμμάτων και απλώνεται από τις ανατολικές πλαγιές του λόφου της Ακρόπολης

05

- 05 Ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου από το Μικρό Ανάκτορο (1600–1500 π.Χ.).
- 06-07 Χρυσά κοσμήματα από τον τάφο στον Τεκέ Κνωσού (8ος αι. π.Χ.).
- 08 Το «Μωσαϊκό της Πόλης» (1600–1500 π.Χ.).
- 09 Ψηφιδωτό δάπεδο από την Έπαυλη του Διονύσου.

έως τον Καίρατο ποταμό και από το ρυάκι της Βλυχιάς στα νότια έως τον λόφο της Κεφάλας στα βόρεια. Η οργάνωση του αστικού τοπίου παραμένει άγνωστη, καθώς έχουν εντοπιστεί μόνο λίγα κατάλοιπά του. Τα πλούσια κτερίσματα από το Βόρειο Νεκροταφείο, στην περιοχή του Βενιζέλειου Νοσοκομείου, μαρτυρούν την ακμή της Κνωσού, η πολιτισμική και καλλιτεχνική επιρροή της οποίας απλωνόταν σε όλο το νησί, αλλά και τις στενές σχέσεις που είχαν αναπτυχθεί με σημαντικά κέντρα του ελλαδικού χώρου και της Ανατολής (εικ. 6, 7, 10).

Από το 700 έως το 31 π.Χ. η έκταση της πόλης σχεδόν θα διπλασιαστεί φτάνοντας τα 1.200 στρέμματα με πληθυσμό περίπου 17.000 χιλιάδες κατοίκους. Η πολιτική επιρροή της Κνωσού θα επεκταθεί σε πολλές περιοχές του νησιού. Η πλέον ακραία έκφραση της επεκτατικότητας αυτής είναι η καταστροφή της Λύττου από τους Κνώσιους και τους Γορτύνιους το 220 π.Χ.· η πόλη κήκε ολοσχερώς και τα γυναικόπαιδά της μεταφέρθηκαν στην Κνωσό. Στο βόρειο όριο της πόλης, στον λόφο της Κεφάλας, ανασκάφηκε αμυντικός πύργος του 4ου αιώνα π.Χ., τμήμα της οχύρωσης που όριζε την πόλη στα βόρεια και τα δυτικά και η οποία δεν σώζεται πια. Στα νότια η πόλη επεκτάθηκε στον λόφο των Κάτω Γυψάδων ενσωματώνοντας στον πολεοδομικό ιστό της τον Ναό Δήμητρας και Κόρης. Ο Καίρατος ποταμός ήταν το ανατολικό της όριο και η Ακρόπολη το δυτικό. Αν και έχουν ανασκαφεί κάποια ιερά της εποχής αυτής, ελάχιστα τμήματα του πολεοδομικού ιστού μάς είναι γνωστά.

Η κλιμάκωση της πειρατείας στην ανατολική Μεσόγειο, πρωταγωνιστικό ρόλο στην οποία είχαν οι Κρήτες, και η πολεμική σύρραξη μεταξύ Κρήτης και Ρόδου οδήγησαν στη δυναμική επέμβαση των Ρωμαίων, οι οποίοι το 67 π.Χ. κατέκτησαν το νησί μετατρέποντάς το σε ανεξάρτητη ρωμαϊκή επαρχία. Η Κνωσός, η οποία προέβαλε σθεναρή αντίσταση, μετατράπηκε σε ρωμαϊκή αποικία, με την επωνυμία *Colonia Julia Nobilis Cnossos*, και η αιώνια αντίπαλός της Γόρτυνα, σύμμαχος των Ρωμαίων, ανακηρύχθηκε πρωτεύουσα της Επαρχίας Κρήτης και Κυρηναϊκής.

Η Ρωμαϊκή (1ος αι. π.Χ.–4ος αι. μ.Χ.) είναι μια περίοδος κατά την οποία η έκταση του πολεοδομικού ιστού μειώνεται σταδιακά. Από τα 1.200 στρέμματα που ήταν πριν από τη ρωμαϊκή κατάκτηση θα μειωθεί στα 900 στρέμματα στα τέλη του 1ου αιώνα π.Χ., ενώ στα τέλη του 4ου αιώνα μ.Χ. στα 700 στρέμματα. Η περιοχή στην οποία παρατηρείται η μεγαλύτερη συρρίκνωση είναι αυτή των Κάτω Γυψάδων και γύρω από το ρέμα της Βλυχιάς, καθώς και η Ακρόπολη. Το κέντρο της πόλης με τα δημόσια κτήρια και τις επαύλεις βρίσκεται στην περιοχή των Ελληνικών, ενώ στην περιφέρεια της πόλης, και κυρίως στα βόρεια, βρίσκονταν τα νεκροταφεία. Η γεωφυσική έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2015–2018 έδειξε πως η πόλη είχε τουλάχιστον τρεις οδικούς προσανατολισμούς, που ακολουθούσαν την τοπογραφία της περιοχής, αλλά και την προηγούμενη πολεοδομική οργάνωση.

Μικρά τμήματα της πόλης ανασκάφηκαν δίνοντας μαρτυρίες για την καθημερινότητα και τις οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων της. Σημαντικά δημόσια

κτήρια ήταν το θέατρο, τα λουτρά και η μνημειακή Βασιλική. Η κάτοψη του μνημειακού αυτού κτηρίου του 2ου–3ου αιώνα μ.Χ. δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά από τον Ονογίο Belli το 1586. Σήμερα ελάχιστα κατάλοιπα είναι ορατά, καθώς το συγκρότημα λιθολογήθηκε συστηματικά το 1883. Παρόμοια τύχη είχε και το θέατρο της πόλης. Εντυπωσιακό ήταν επίσης και το υδραγωγείο το οποίο έφερνε το νερό από τη Σύλλαμο κοντά στις Αρχάνες. Στη βόρεια περιοχή της πόλης βρίσκονταν οι αστικές επαύλεις, πολλές από τις οποίες ήταν διακοσμημένες με εντυπωσιακά ψηφιδωτά. Η μόνη που έχει ανασκαφεί είναι η Έπαυλη του Διονύσου, οι επίσημοι χώροι της οποίας ήταν διακοσμημένοι με εξαιρετικής ποιότητας ψηφιδωτά δάπεδα με διονυσιακά θέματα (εικ. 9).

Κατά την Παλαιοχριστιανική περίοδο η πόλη σταδιακά θα συρρικνωθεί σε έναν μικρό οικισμό στη θέση του σημερινού χωριού Μακρύτοιχος. Η άλλοτε κραταιά Κνωσός ξεθώριασε στη μνήμη, με μοναδικές μαρτυρίες της πρότερης δόξας της τις αναφορές στην αρχαία ελληνική γραμματεία και τα ερείπιά της αφημένα στην καταστροφική δράση του χρόνου και του ανθρώπου.

ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΔΙΦΕΣ

Η περίοδος από τον 15ο αιώνα και μετά σηματοδοτεί το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων περιηγητών για την Κνωσό. Οι αναφορές τους είναι σύντομες, γενικές και πολλές φορές ανακριβείς. Περισσότερες, αν και σύντομες, είναι οι αναφορές τον 18ο και τον 19ο αιώνα. Το ενδιαφέρον των περιηγητών επικεντρώνεται κυρίως στη Γόρτυνα, τα κτήρια της οποίας σώζονταν σε καλύτερη κατάσταση (εικ. 11). Εξάριση αποτελεί ο Thomas Spratt, αξιωματικός του βρετανικού ναυτικού, που επισκέφθηκε την Κνωσό το 1850 και του οποίου οι παρατηρήσεις ήταν εκτενείς, σαφείς και ουσιαστικές.

Η πρώτη προσπάθεια ανάσυρσης της Κνωσού από τη λήθη του χρόνου έγινε από τον Κρητικό έμπορο και αρχαιοδίφη Μίνωα Καλοκαιρινό, ο οποίος το 1878 ανέσκαψε, στην κορυφή του λόφου «Κεφάλι του Τσελεβή», τμήματα ενός μνημειακού συγκροτήματος που ταύτισε με το «Ανάκτορο του Βασιλιά Μίνωα». Η έρευνα ήταν ερασιτεχνική, καθώς δεν καταγράφηκε με λεπτομέρεια. Συντοίς άλλους, οι πληροφορίες που μας έδωσε ο Καλοκαιρινός ήταν αόριστες, ενώ συνέχισε αρχαιολογικά δεδομένα με αναχρονιστικά ιστορικά στοιχεία και μύθους, όπως εξάλλου οι περισσότεροι αρχαιοδίφες της εποχής. Ο Καλοκαιρινός δεν περιορίστηκε μόνο στην ανασκαφή του λόφου, αλλά ερεύνησε και την κοιλάδα της Κνωσού καταγράφοντας ερείπια, επιφανειακά ευρήματα και προφορικές μαρτυρίες.

Η συνεισφορά του πρωτεργάτη της κρητικής προϊστορικής αρχαιολογίας είναι σημαντική, καθώς ο Καλοκαιρινός είναι ο πρώτος που, κάτω από αντίξοες συνθήκες, προσπάθησε να αναδείξει τις προϊστορικές αρχαιότητες της Κνωσού και να κεντρίσει το ενδιαφέρον της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας για τη συστηματική έρευνα της κρητικής αρχαιότητας. Την ανασκαφή Καλοκαιρινού ακολούθησε αυτό που εύστοχα

10

έχει ονομαστεί «Μάχη της Κνωσού». Τα ευρήματα της πρώτης αυτής έρευνας έγιναν ευρέως γνωστά και πολλοί αρχαιολόγοι και αρχαιολόγοι προσπάθησαν να αγοράσουν τον χώρο του ανακτόρου χωρίς όμως να τα καταφέρουν.

ΑΝΑΣΚΑΠΤΟΝΤΑΣ ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ

Τα τέλη του 19ου αιώνα σηματοδοτούν σημαντικές εξελίξεις στην Κρήτη. Ύστερα από αιματηρές εξεγέρσεις, το νησί πέρασε από την κυριαρχία του Σουλτάνου σε ένα καθεστώς ημι-ανεξαρτησίας, υπό την κηδεμονία των Μεγάλων Δυνάμεων (εικ. 12). Το νέο πολιτειακό πλαίσιο και ο πόθος Κρητών διανοουμένων να προωθήσουν την αρχαιολογική έρευνα, προκειμένου το «απελευθερωθέν αιμοσταγές της Κρήτης έδαφος» να ανταμείψει «τον ευρωπαϊκόν πολιτισμόν και να ανταποδώση την ευεργεσίαν προάγον εις το φως της επιστήμης αρχαία κειμήλια μοναδικά [...] τας πρώτας δηλαδή αρχάς και τας πρώτας ρίζας, αφ' ων εβλάστησε ο ελληνικός και ο ευρωπαϊκός πολιτισμός» δημιούργησαν ευνοϊκές προϋποθέσεις για τη συστηματική έρευνα της κρητικής αρχαιότητας. Για τη νεοσύστατη Κρητική Πολιτεία, η έρευνα και η προβολή της κρητικής ιστορίας ήταν μέσο για την ενσωμάτωση του νησιού στην ευρωπαϊκή νεωτερικότητα και την ένωση του με το ελληνικό κράτος.

Πρωταγωνιστικό ρόλο στην αρχαιολογική εξερεύνηση της Κρήτης έπαιξε ο Sir Arthur Evans, διευθυντής του Ashmolean Museum της Οξφόρδης (εικ. 13). Το επιστημονικό του ενδιαφέρον για τους σφραγιδολίθους με σημεία ιερογλυφικής γραφής θα τον οδηγήσει στην Κρήτη. Το 1894 θα επισκεφθεί για πρώτη φορά το νησί και θα ταξιδέψει από τη μια του άκρη στην άλλη. Ανάμεσα σε αυτούς που θα συναντήσει είναι και ο Μίνως Καλοκαιρινός. Εντυπωσιασμένος από τα ευρήματα της ανασκαφής του στην Κνωσό αλλά και από τον αρχαιολογικό χώρο αποφάσισε πως αυτή ήταν η θέση που ήθελε να ανασκάψει. Το 1895 θα επιστρέψει στην Κνωσό και θα αγοράσει ένα μέρος του λόφου, σταματά ωστόσο μπροστά στις υπερβολικές απαιτήσεις των άλλων ιδιοκτητών. Η πολιτική εξάλλου κατάσταση στο νησί δεν ήταν ευνοϊκή για την πραγματοποίηση μιας μεγάλης ανασκαφής. Το 1899, όταν η πολιτική κατάσταση είχε σταθεροποιηθεί, θα επιστρέψει στην Κρήτη και θα αγοράσει τον υπόλοιπο λόφο. Μοναδικός πλέον κάτοχος της «Κεφάλας του Τσελεβή», ο Evans ξεκίνησε τις ανασκαφές με άδεια της Κρητικής Πολιτείας και με δικές του δαπάνες, καθώς και με τα χρήματα που συγκεντρώνονταν μέσω του Cretan Exploration Fund.

Η ανασκαφή ξεκίνησε στις 23 Μαρτίου 1900 και σε μόλις έξι χρόνια αποκάλυψε το μεγαλύτερο μέρος του ανακτόρου (εικ. 14). Το 1914 ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος σταμάτησε τις εργασίες, οι οποίες όμως συνεχίστηκαν εκ νέου από το 1922 ως το 1933. Στενός συνεργάτης του Evans ήταν ο Duncan Mackenzie, έμπειρος αρχαιολόγος πεδίου. Σε αυτόν οφείλουμε τα, υποδειγματικά για την εποχή τους, ημερολόγια ανασκαφής αλλά και τις καίριες μελέτες του για τη μινωική κεραμική. Η ανασκαφική μέθοδος των αρχών του 20ού αιώνα που υιοθετήθηκε διέφερε, βέβαια, κατά

11

12

13

- 10 Πολύχρωμος ταφικός πίθος (8ος αι. π.Χ.).
- 11 Χαλκογραφία του 1717 με τα ερείπια της αρχαίας Γόρτυνας.
- 12 Λιθογραφία σταμπωτή σε ύφασμα με θέμα την «Ανάσταση της Κρήτης».
- 13 Πορτρέτο του Sir Arthur Evans από τον Sir William B. Richmond.

πολύ από τις σημερινές, αν και θα πρέπει να επισημανθεί η απόπειρα εφαρμογής του στρωματογραφικού συστήματος ανασκαφής, μιας μεθόδου που εισήγαγε ο Mackenzie στην ανασκαφή της Βρετανικής Σχολής στη Φυλακωπή της Μήλου. Όσα ευρήματα δεν είχαν μεταφερθεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, φυλάχτηκαν στο Στρωματογραφικό Μουσείο Κνωσού, το πρώτο μουσείο του είδους του στην Ελλάδα. Ονομάστηκε «στρωματογραφικό», καθώς τα ευρήματα ήταν αποθηκευμένα σύμφωνα με το αρχαιολογικό τους πλαίσιο και όχι κατά είδος.

Μέσω ενός μοναδικού σε κλίμακα προγράμματος αναστήλωσης, ο Evans προσπάθησε να προστατέψει από τη φθορά του χρόνου τα ερείπια του ανακτόρου αλλά και να αποκαταστήσει, έτσι όπως αυτός νόμιζε, τμήματά του. Το αναστηλωτικό πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε σε δύο περιόδους. Η πρώτη, μεταξύ του 1901 και του 1906, στόχευε στην ανασύνθεση του δαπέδου του πρώτου ορόφου του συγκροτήματος, αρχιτεκτονικά στοιχεία του οποίου είχαν διατηρηθεί σε πολλές περιοχές του, με σκοπό να επιλυθούν τα σοβαρά προβλήματα συντήρησης. Η δεύτερη περίοδος, από το 1925 έως και το 1931, στόχευε στην ανακατασκευή ολόκληρων χώρων, καθώς και την ανασύνθεση τοιχογραφικών συνθέσεων, δίνοντας υλική υπόσταση στο νεωτερικό όραμα του Evans (εικ. 15). Αν και το αναστηλωτικό πρόγραμμα υπήρξε αντικείμενο κριτικής ως προς την πιστότητα των αναστηλώσεων και την αισθητική τους, είναι ακριβώς αυτά τα ανακατασκευασμένα τμήματα του ανακτόρου που χαρακτηρίζουν την Κνωσό και εντυπωσιάζουν το ευρύ κοινό. Όπως λέει ο Henry Miller στο έργο του *Ο κολοσσός του Μαρουσιού*: «Έχει γίνει μεγάλη συζήτηση για την αισθητική του έργου αναστήλωσης του σερ Άρθουρ Έβανς. Προσωπικά δεν μπόρεσα να καταλήξω πουθενά: την αποδέχτηκα ως γεγονός. Όπως κι αν ήταν στο παρελθόν η Κνωσός, όπως κι αν θα φαίνεται στο μέλλον, αυτή που δημιούργησε ο Έβανς είναι η μόνη που θα ξέρω εγώ για πάντα».

Το 1926 ο Evans μεταβίβασε στη Βρετανική Σχολή Αθηνών ολόκληρη την ιδιοκτησία του στην Κνωσό (εικ. 17), συμπεριλαμβανομένου του ανακτόρου και της Βίλας Αριάδνη (εικ. 18), της θερινής του κατοικίας που είχε κτίσει δυτικά του ανακτόρου το 1906, προκειμένου να «χρησιμοποιηθούν υπό του Διευθυντού και των σπουδαστών της ημέτερης σχολής διά την προαγωγή των σπουδών των και ως αρχαιολογικός σταθμός εν Κρήτη και τω Νοτίω Αιγαίω». Προχώρησε, επίσης, σε μια γενναιόδωρη χρηματική δωρεά στη Σχολή, ώστε το ανάκτορο και η Βίλα να έχουν επί τόπου επιβλέποντα. Ο πρώτος που κατέλαβε τη θέση του Επιμελητή Κνωσού ήταν ο Mackenzie (1926–1929). Το 1952 η Σχολή, μην μπορώντας να αντεπεξέλθει στο κόστος συντήρησης του ανακτόρου και της Βίλας, λόγω έλλειψης οικονομικής ενίσχυσης από το βρετανικό κράτος, μεταβίβασε την ιδιοκτησία της στο ελληνικό κράτος, με την παραχώρηση εκ μέρους του να χρησιμοποιεί το κτηριακό συγκρότημα της «Ταβέρνας» (εικ. 16) και τον περιβάλλοντα χώρο, όπου σήμερα στεγάζεται το Ερευνητικό Κέντρο Κνωσού.

14

15

16

Ο Evans επισκέφθηκε την Κνωσό για τελευταία φορά το 1935 για να παραστεί στα αποκαλυπτήρια της προτομής του που ο Δήμος Ηρακλείου τοποθέτησε στη Δυτική Αυλή του ανακτόρου ως ένδειξη ευγνωμοσύνης για την προσφορά του. Μέχρι τότε είχε ανασκάψει το ανάκτορο και τα προσκτίσματά του, μερικές επιφανείς οικίες της πόλης, συμπεριλαμβανομένου του Μικρού Ανακτόρου και της Βασιλικής Έπαυλης, το Καραβάν Σερράι καθώς και πολλούς τάφους, όπως ο Τάφος–Ιερό και ο Βασιλικός Τάφος των Ισοπάτων (εικ. 19). Τα αποτελέσματα των ανασκαφών του δημοσιεύθηκαν στο μνημειώδες πολύτομο έργο του *The Palace of Minos at Knossos*, που είναι στην πραγματικότητα η ιστορία ενός μέχρι τότε άγνωστου πολιτισμού. Από τις θέσεις που ανέσκαψε ο Evans αλλά και από αυτές που ανέσκαψε η Βρετανική Σχολή Αθηνών τις δεκαετίες που ακολούθησαν, η μόνη επισκέψιμη είναι αυτή του ανακτόρου.

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ

Το ανάκτορο θεμελιώθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα π.Χ. στην κορυφή του λόφου, εκεί όπου κάποτε ήταν ο κεντρικός υπαίθριος χώρος του προανακτορικού οικισμού με τα επιφανή κτήρια γύρω από αυτόν (3300–1950 π.Χ.). Εκτεταμένες εργασίες διαμόρφωσης, που προηγήθηκαν της θεμελίωσης του ανακτόρου, ισοπέδωσαν όλες τις προγενέστερες κατασκευές, ενώ για τη θεμελίωση της Ανατολικής Πτέρυγας χρειάστηκε να αποκοπεί μεγάλο τμήμα της πλαγιάς του λόφου. Το ανάκτορο θα παρέμενε σε χρήση για σχεδόν έξι αιώνες, μέχρι την τελική καταστροφή το 1325/1300 π.Χ. Κάποιοι από τους χώρους του ερειπωμένου συγκροτήματος χρησιμοποιήθηκαν μέχρι το 1250 π.Χ.

Το συγκρότημα έχει μια σύνθετη ιστορία· είναι στην πραγματικότητα ένα παλίμψηστο διαδοχικών αρχιτεκτονικών προγραμμάτων, έτσι όπως αυτά καθορίστηκαν από πολιτικές επιδιώξεις, κυρίαρχες κοινωνικές και ιδεολογικές αντιλήψεις, πρακτικές ανάγκες και φυσικές καταστροφές, με σημαντικότερες τους σεισμούς του 1750 π.Χ., 1600 π.Χ. και 1525 π.Χ. (**Κάτοψη 1** στο εξής **Κ1**). Το βασικό αρχιτεκτονικό του οργανόγραμμα αναπτύσσεται από μέσα προς τα έξω. Πυρήνας του είναι η μεγάλη ορθογώνια κεντρική αυλή, γύρω από την οποία αναπτύσσονται ανισομερώς προς τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα οι πτέρυγές του. Το μεγάλο του μέγεθος (καλύπτει μια επιφάνεια 22.000 τ.μ.), ο εξαιρετικά σύνθετος αρχιτεκτονικός σχεδιασμός, η ποιότητα κατασκευής, τα πολυτελή δομικά υλικά και ο μνημειακός τοιχογραφικός διάκοσμος καθιστούν το ανάκτορο της Κνωσού σταθμό στην ιστορία της αρχαίας αρχιτεκτονικής και το πιο εντυπωσιακό ανακτορικό κτήριο του προϊστορικού ελλαδικού χώρου.

Η χρήση των περισσότερων από τους χώρους του ανακτόρου παραμένει άγνωστη καθώς το συγκρότημα βρέθηκε σχεδόν άδειο από τη σκευή του. Η αρχιτεκτονική από μόνη της δεν είναι αρκετή για να διερευνήσουμε τη σύνθετη σχέση που αναπτύσσει ο άνθρωπος με τον

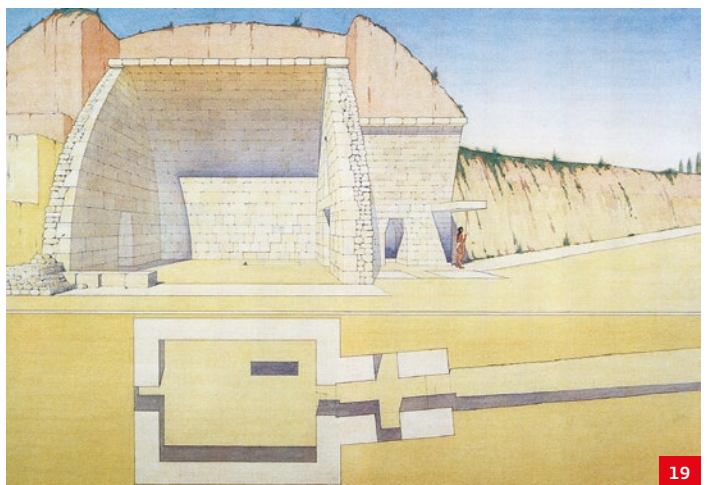
- 14 Το ανάκτορο, περ. 1933.
- 15 Αναστηλωμένα δωμάτια επάνω από την Αίθουσα του Θρόνου, περ. 1930–1931.
- 16 Ο ξενώνας της Σχολής, περ. 1930–1931.
- 17 Η ιδιοκτησία του Evans στην Κνωσό, 1923.
- 18 Η Βίλα Αριάδνη.
- 19 Κάτοψη και τομή του τάφου στα Ισόπατα.

17

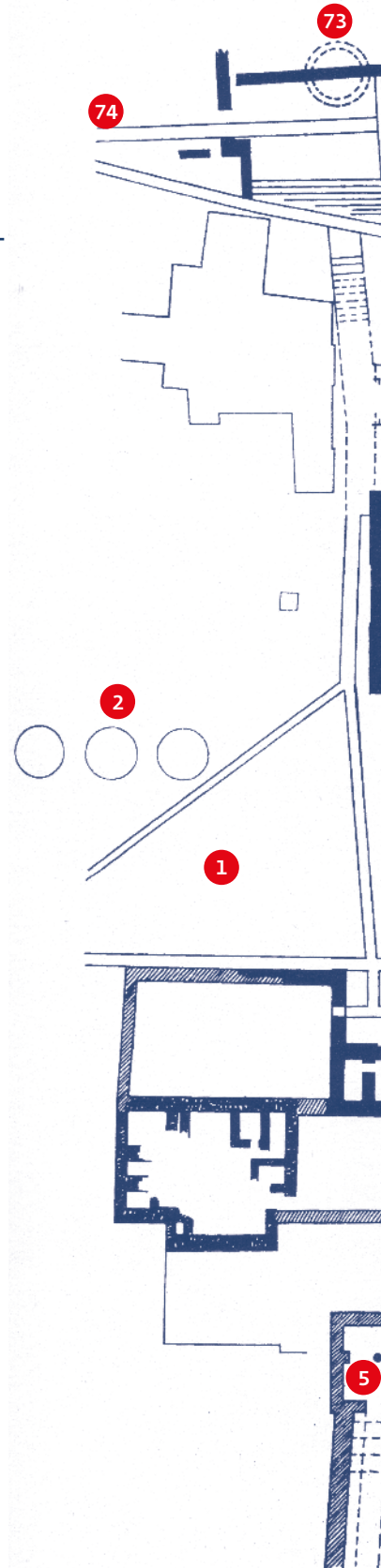
18

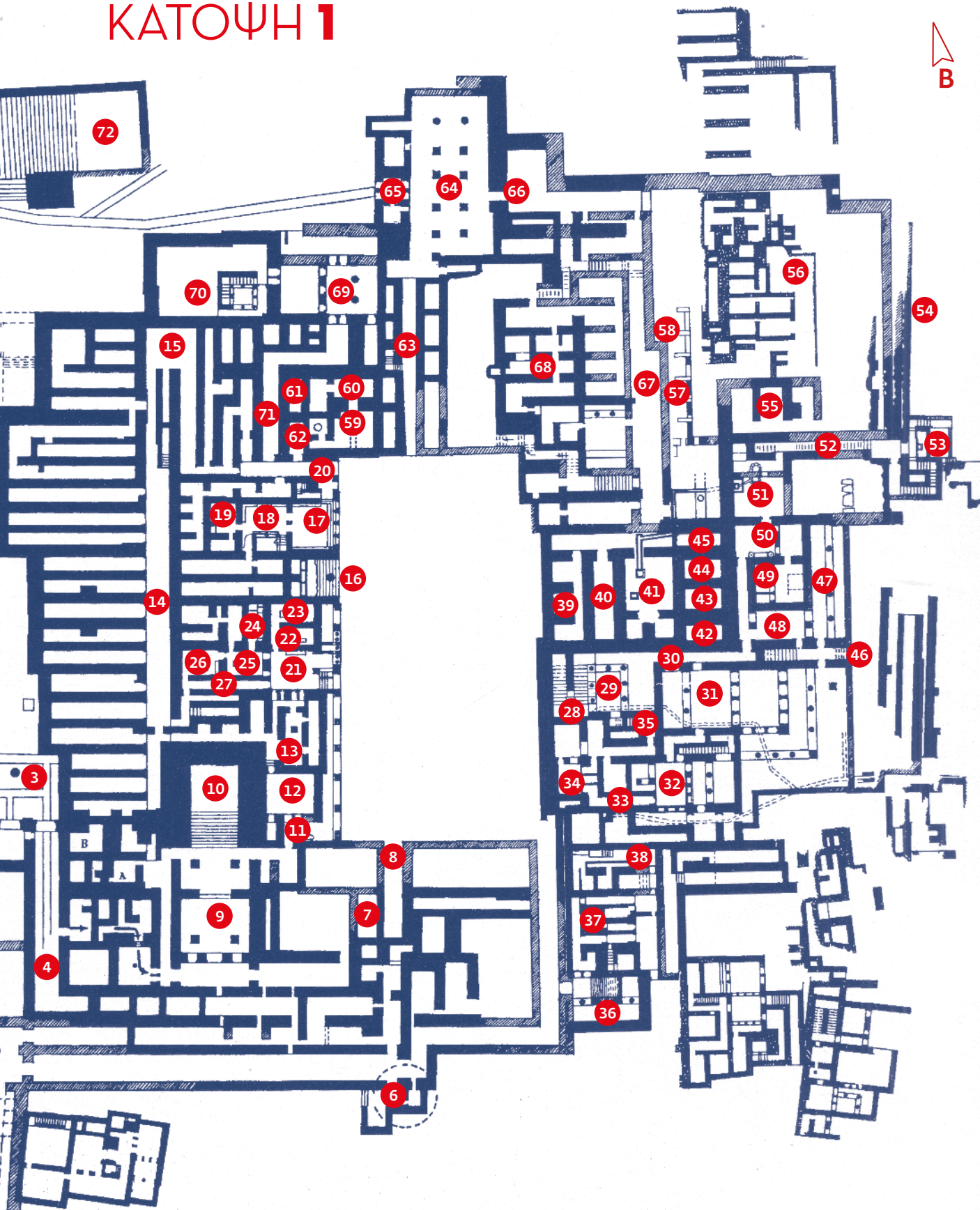
19

Κάτοψη του ανακτόρου
της Κνωσού κατά τον Evans.

1	Δυτική Αυλή	27	Διάδρομος προς τις Δυτικές Αποθήκες	53	Ανατολικός Προμαχώνας
2	Οι «κουλούρες»	28	Μεγάλο Κλιμακοστάσιο	54	Μνημειακός αναλημματικός τοίχος
3	Δυτικό Πρόπυλο	29	Αίθουσα των Κιονοστοιχιών	55	Αποθήκες των Γιγάντιων Πίθων
4	Διάδρομος της Πομπής	30	Μακρύς διάδρομος	56	Αποθήκες της Βασιλικής Κεραμικής
5	Νοτιοδυτική Είσοδος	31	Αίθουσα των Διπλών Πελέκεων	57	Αποθήκες με χωρίσματα
6	Νότια Είσοδος	32	Μέγαρο της Βασίλισσας	58	Πρωτομινωικό Ι Φρέαρ
7	Φωταγωγός διαδρόμος προς την Κεντρική Αυλή	33	Στενός διάδρομος	59	Ιερό βόρειας πτέρυγας
8	Διάδρομος προς την Κεντρική Αυλή	34	Αποχωρητήριο	60	Δωμάτιο της τοιχογραφίας του «Κροκοσυλλέκτη Πιθήκου»
9	Νότια Προπύλαια	35	Σκάλα Υψηρείας	61	Δωμάτιο πινακίδων Γραμμικής Β και ψευδόστομων αμφορέων
10	Σκάλα Προπυλαίων	36	Νοτιοανατολική είσοδος	62	Χώρος κυλινδρικού πήλινου σκεύους
11	Δωμάτιο λουτήρα με πινακίδες Γραμμικής Β	37	Ιερό των Διπλών Πελέκεων	63	Διάδρομος Βόρειας Είσοδου
12	Περιοχή Ελληνικού Ναού	38	Λουτρό και αποθήκη πίθων	64	Υπόστυλη αίθουσα
13	Δωμάτιο πινακίδων αρμάτων	39	Αποθήκη των Αδιεξόδων	65	Βόρεια Είσοδος
14	Δυτικές Αποθήκες	40	Αποθήκη των Πίθων με τα Μετάλλια	66	Νοτιοανατολική Είσοδος
15	Αρχείο ιερογλυφικών πινακίδων	41	Δωμάτιο αποχέτευσης Ανατολικής Αίθουσας	67	Διάδρομος του Ζατρικίου
16	Βαθμιδωτό Πρόπυλο	42–45	Θεμελιακά διαμερίσματα	68	Βορειοανατολικές Αποθήκες
17	Προθάλαμος της Αίθουσας του Θρόνου	46	Μικρή σκάλα	69	Βόρεια υπόστυλη στοά
18	Αίθουσα του Θρόνου	47	Ανατολική Στοά	70	Βόρεια δεξαμενή καθαρμών
19	Εσωτερικό Ιερό	48	Προθάλαμος των Ξύλινων Δοκών	71	Διάδρομος προς την Κεντρική Αυλή
20	Διάδρομος της Λίθινης Λεκάνης	49	Εργαστήριο του λιθοξόου	72	Το «Θέατρο»
21	Προθάλαμος του Λίθινου Θρανίου	50	Το «Σχολείο» ή εργαστήριο αγγειοπλάστη	73	«Κουλούρα»
22	Δωμάτιο του Υψηλού Πίθου	51	Αυλή του Λίθινου Στομίου	74	«Βασιλικός Δρόμος»
23	Ιερά Θησαυροφυλάκια	52	Σκάλα προς τον Ανατολικό Προμαχώνα		
24	Δωμάτιο με τις Λίθινες Λεκάνες				
25	Ανατολική Κρύπτη				
26	Δυτική Κρύπτη				

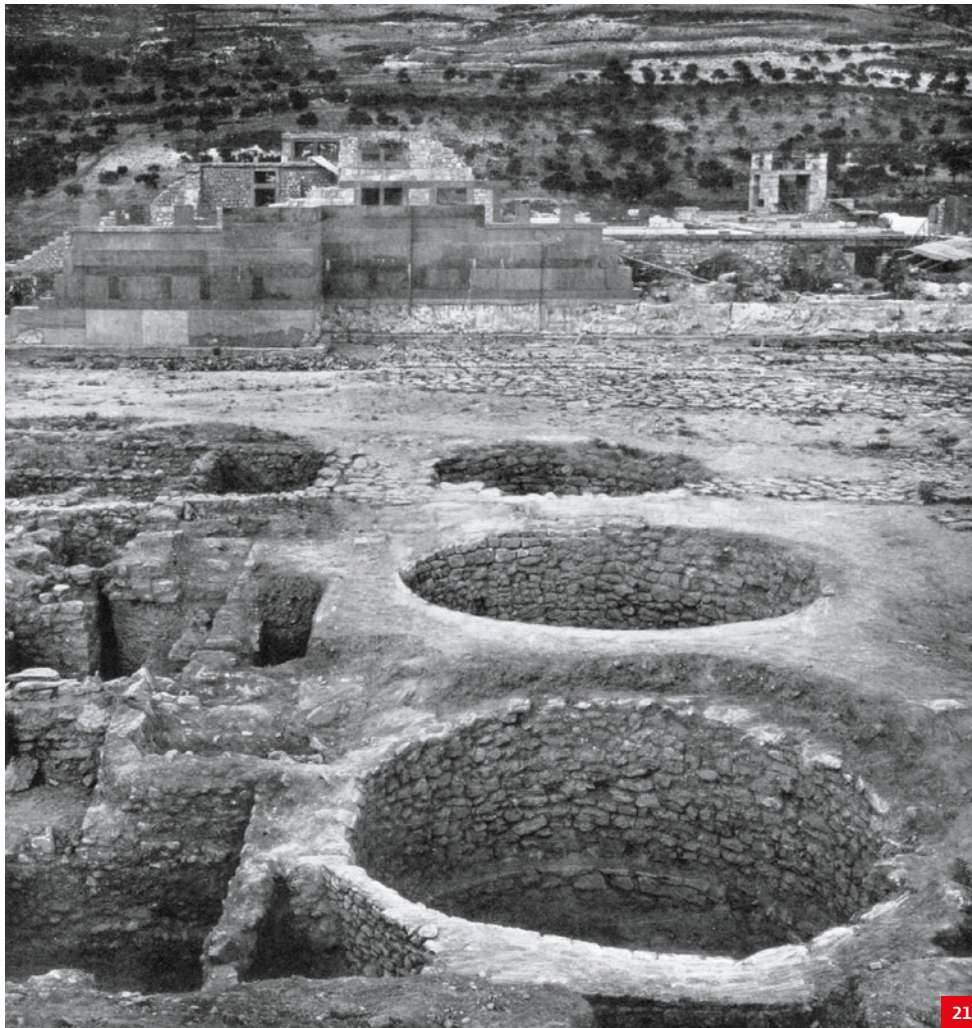
ΚΑΤΟΨΗ 1

20

21

- 20 Προανακτορικές οικίες στην περιοχή της Δυτικής Αυλής του ανακτόρου.
- 21 Οι «κουλούρες».
- 22 Ανηφορική ράμπα στη Δυτική Αυλή, περ. 1933.
- 23 Αναλημματικός τοίχος του 2200 π.Χ.
- 24 Η Δυτική Πρόσοψη του ανακτόρου.

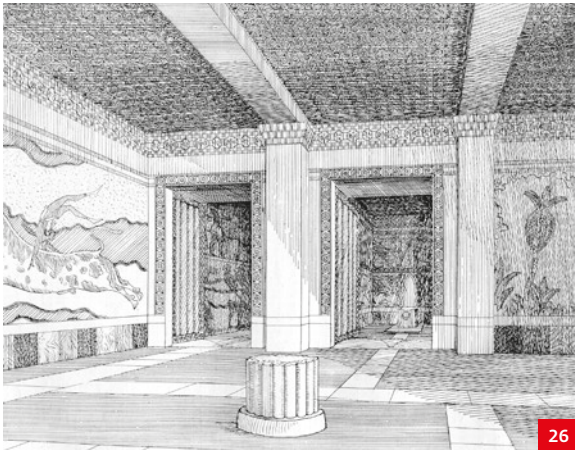
23

24

25

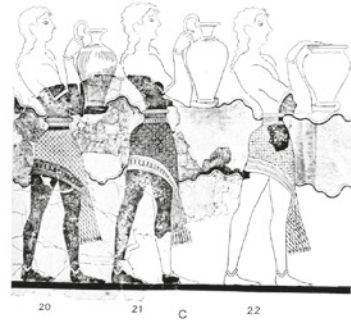
26

δομημένο χώρο και πώς αυτή αλλάζει κατά τη διάρκεια της ζωής ενός κτηρίου. Αποφεύγουμε να υιοθετήσουμε εδώ αφηγήσεις, όσο γοητευτικές και δημοφιλείς και εάν είναι, που βασίζονται σε υποθέσεις και αναχρονισμούς.

Η περιήγηση που ακολουθεί αντλεί στοιχεία από το *The Palace of Minos* (London, 1921–1936) του Arthur Evans, *Μινωικός Πολιτισμός* (Ηράκλειο, 1964) του Στυλιανού Αλεξίου και το εξαιρετικό *Knossos* (London, 2005) του Colin Macdonald. Ενσωματώνουμε επίσης αποτελέσματα ερευνών που έχουν δημοσιευθεί από το 2005 και εξής. Η συζήτηση επικεντρώνεται μόνο στα σημαντικότερα τμήματα του συγκροτήματος, καθώς μια πλήρης παρουσίασή του υπερβαίνει τα όρια ενός άρθρου.

Δυτική Αυλή – Δυτική Πρόσοψη

Η Δυτική Αυλή είναι ο μεγαλύτερος υπαίθριος χώρος εξωτερικά του ανακτόρου και αποτελούσε την επίσημη προσπέλαση σε αυτό [Κ1:1]. Ήταν προσβάσιμη μέσω ανηφορικής ράμπας στη νοτιοδυτική της γωνία (εικ. 22). Η αρχική αρχιτεκτονική διαμόρφωσή της χρονολογείται το 1950–1750 π.Χ. Κατασκευάστηκε πάνω σε τμήμα της πόλης του 2900–2200 π.Χ., οικίες της οποίας είναι ορατές στη δυτική περιοχή της αυλής (εικ. 20), ενώ άλλες καταχώθηκαν μετά την ανασκαφή τους. Ισχυρός αναλημματικός τοίχος συγκρατούσε

27

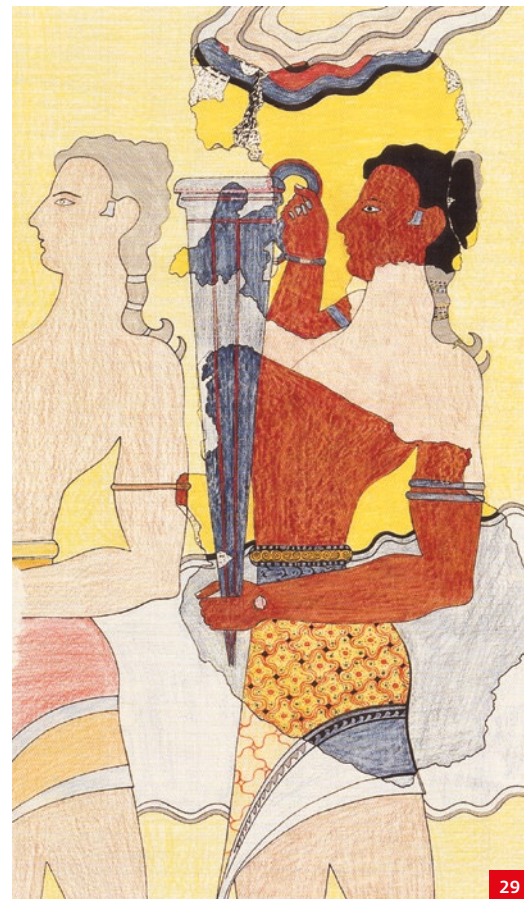
τη δυτική πλευρά της και τη χώριζε από την πόλη που εκτεινόταν στα δυτικά.

Μέσα στην αυλή υπάρχουν τρεις μεγάλοι χτιστοί κυκλικοί λάκκοι, που οι εργάτες της ανασκαφής τους ονόμασαν «κουλούρες» [Κ1:2] (εικ. 21). Μια τέταρτη κουλούρα, τώρα μαζωμένη, υπάρχει στην περιοχή του «Θεάτρου» [Κ1:73]. Η χρήση των «κουλούρων» δεν είναι σαφής, με επικρατέστερη την άποψη που τις θεωρεί αποθήκες σιτηρών. Αξίζει, βέβαια, εδώ να σημειωθεί πως στην κουλούρα της περιοχής του «Θεάτρου» καταλήγει ένας λίθινος αγωγός. Η αποθήκευση σιτηρών σε λάκκους είναι αρκετά διαδεδομένη από την αρχαιότητα έως τις αρχές του 20ού αιώνα. Η χωρητικότητα των «κουλούρων» έχει υπολογιστεί στα 265.431 κιλά. Η αποθήκευση μιας τόσο μεγάλης ποσότητας σιτηρών έξω από το ανάκτορο θεωρήθηκε πως θα εξυπηρετούσε τις ανάγκες της κοινότητας σε περιόδους σιτοδείας. Θα πρέπει βέβαια να παρατηρηθεί πως τα αποθηκευμένα σιτηρά θα μπορούσαν να καλύψουν τις ανάγκες περίπου 2.600 ατόμων για έξι μήνες, όταν ο πληθυσμός της πόλης στα τέλη του 1750 π.Χ. ανερχόταν στους 16.000 κατοίκους.

Στην ανατολική περιοχή της αυλής δεσπόζει η Δυτική Πρόσοψη του ανακτόρου (εικ. 24), οι μεγάλοι ορθοστάτες της οποίας πατούν σε κρηπίδα που έχει θεμελιωθεί στον μνημειακό αναλημματικό τοίχο του

28

29

2200 π.Χ. (εικ. 23). Ο τοίχος αυτός, το καλύτερα σωζόμενο τμήμα του οποίου βρίσκεται στη νοτιοδυτική περιοχή της Δυτικής Πτέρυγας, ήταν το πρώτης μεγάλης κλίμακας έργο και όριζε τον μεγάλο υπαίθριο χώρο στην κορυφή του λόφου. Η πρόσοψη παρέμεινε η ίδια, με πολλές βέβαια μετασκευές, από το 1950 π.Χ. μέχρι την τελική καταστροφή του ανακτόρου. Τμήμα της πρόσοψης έχει ανακατασκευαστεί από τον Evans. Δρομίσκος κατά μήκος της νότιας πλευράς της Δυτικής Αυλής οδήγούσε στην είσοδο που υπήρχε στη Δυτική Πρόσοψη και συνέδεε τη Δυτική Αυλή με το εσωτερικό του συγκροτήματος.

Αρχιτεκτονικές μετατροπές που ακολούθησαν την καταστροφή του 1750 π.Χ. άλλαξαν την όψη της αυλής: οι «κουλούρες» καταργήθηκαν και καταχώθηκαν και η είσοδος στη δυτική πρόσοψη κλείστηκε με τοίχο από ορθοστάτες. Η είσοδος του ανακτόρου μετακινείται τώρα στη νοτιοανατολική γωνία της αυλής, όπου κτίζεται το Δυτικό Πρόπυλο.

Δυτικό Πρόπυλο – Διάδρομος της Πομπής – Νότια Προπύλαια

Το Δυτικό Πρόπυλο σχηματίζεται από έναν υπόστεγο, ανοικτό προς τη Δυτική Αυλή, χώρο, με έναν μεγάλο κίονα, για τη στήριξη της οροφής [Κ1:3] (εικ. 25). Ο ανατολικός τοίχος του πρόπυλου

25 Το Δυτικό Πρόπυλο.

26 Αναπαράσταση του Δυτικού Πρόπυλου.

27-28 Η Τοιχογραφία της Πομπής.

29 Ο «Ρυτοφόρος». Σχέδιο του Marc Cameron.

- 30 Πιθάρια
στα Νότια
Προπύλαια.
- 31 Τα Νότια
Προπύλαια.

ήταν διακοσμημένος στο κάτω του τμήμα με τοιχογραφία που μιμούσαν ορθομαρμάρωση και στο επάνω με τοιχογραφική παράσταση ταυρομαχίας (εικ. 26). Η τοιχογραφική σύνθεση χρονολογείται το 1450–1325/1300 π.Χ., υπήρχαν, όμως, κάτω από αυτήν, δύο άλλες τοιχογραφικές συνθέσεις παρόμοιες θεματολογίας.

Στη νότια πλευρά του υπάρχουν δύο είσοδοι, η μία εκ των οποίων οδηγεί σε δύο δωμάτια, ενώ η άλλη συνδέει το πρόπυλο με τον Διάδρομο της Πομπής. Αν και ο Διάδρομος της Πομπής [K1:4] δεν σώζεται σε όλο του το μήκος, υπάρχουν ασφαλείς ενδείξεις πως συνέχιζε έως τη νοτιοδυτική γωνία του ανακτόρου —στην οποία κατά τον Evans υπήρχε η Νοτιοδυτική Είσοδος [K1:5]— και από εκεί έστριβε προς τα ανατολικά, παράλληλα με τη νότια πρόσοψη του συγκροτήματος, επάνω από τα ισόγεια δωμάτια της Νότιας Πτέρυγας, για να συναντήσει έναν δεύτερο διάδρομο [K1:8] που κατευθυνόταν από νότο προς βορρά και συνδέει τη Νότια Είσοδο [K1:6] με την Κεντρική Αυλή. Παράλληλη με το νότιο σκέλος του Διαδρόμου της Πομπής ήταν, σύμφωνα πάντα με τον Evans, η Νότια Υπόστυλη Βεράντα, αν και η σχεδιαστική της αποκατάσταση είναι έως έναν βαθμό υποθετική.

Η ονομασία του διαδρόμου οφείλεται στην τοιχογραφική σύνθεση με παράσταση πομπής από άνδρες και γυναίκες, σχεδόν σε φυσικό μέγεθος, που κρατούσαν πολύτιμα σκεύη. Χρονολογείται στα 1450–1325/1300 π.Χ. (εικ. 27, 28). Διαφορετική όμως ήταν η διακόσμηση του διαδρόμου στην αρχική φάση κατασκευής του (1700–1525 π.Χ.). Ο τοιχογραφικός διάκοσμος παρίστανε καθισμένες γυναικείες μορφές με πολυτελή ενδύματα και κοσμήματα. Θραύσματα της τοιχογραφίας βρέθηκαν κάτω από το τελευταίο δάπεδο του διαδρόμου, σε στρώμα καταστροφής με καμένα ξύλα του 1525 π.Χ.

Ο διάδρομος οδηγούσε στα μνημειακά Νότια Προπύλαια [K1:9] (εικ. 31). Το συγκρότημα σχηματιζόταν από δύο πρόπυλα με κολόνες το καθένα. Η νότια πλευρά των προπυλαίων συνδεόταν με τον Διάδρομο της Πομπής ενώ η βόρεια ήταν ανοικτή και οδηγούσε στον πρώτο όροφο του ανακτόρου. Οι κολόνες ήταν ξύλινες· υπολείμματα καμένου ξύλου βρέθηκαν στο σημείο όπου έστεκε μία απ' αυτές. Η διακόσμηση των προπυλαίων κατά την τελική φάση χρήσης τους ήταν η συνέχεια του εικονογραφικού προγράμματος του Διαδρόμου της Πομπής (1450–1325/1300 π.Χ.). Η καλύτερα διατηρημένη μορφή της σύνθεσης εικονίζει τον «Ρυτοφόρο», έναν νεαρό άνδρα που μεταφέρει μεγάλο ασημένιο κωνικό ρυτό (εικ. 29). Θυμίζει τους Κεφτιού, τους δωροφόρους Μινωίτες ή Μικηναίους, που εικονίζονται σε τάφους Αιγύπτιων αξιωματούχων της 18ης Δυναστείας (1555–1292 π.Χ.).

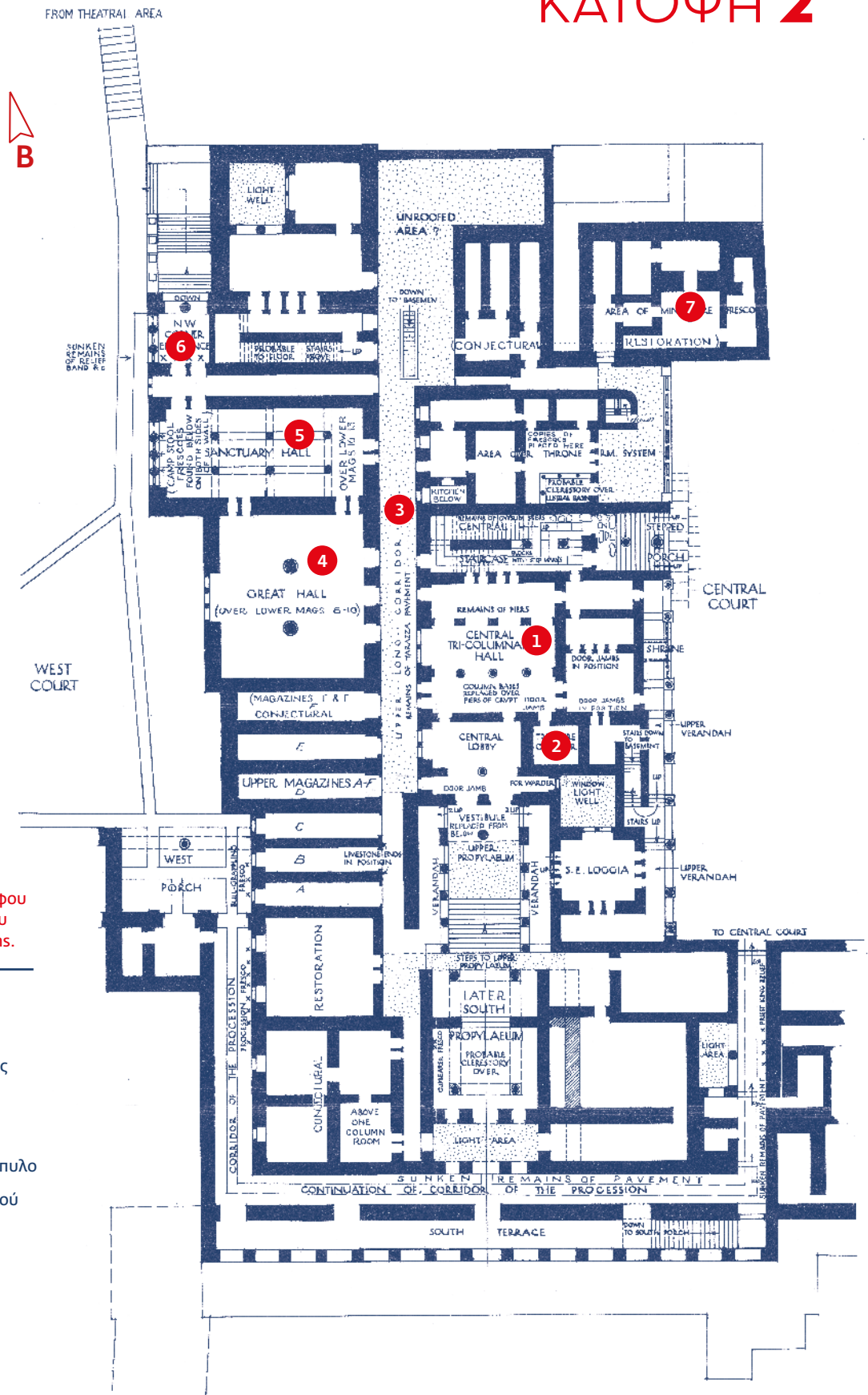
Η τοιχογραφική σύνθεση είναι αναμφίβολα εμπνευσμένη από τις πομπές που θα διέρχονταν το πολυδαίδαλο ανάκτορο και μπορούμε να φανταστούμε τη μεγάλη εντύπωση που θα έκανε στον επισκέπτη. Πέραν όμως της διακοσμητικής της διάστασης, η τοιχογραφία είχε και έντονο συμβολισμό, καθώς έμμεσα παραπέμπει, μέσω της αφηγηματικής της δεινότητας, στους ιδεολογικούς κώδικες της άρχουσας τάξης και στην ισχύ της πολιτικής εξουσίας.

Διαφορετική ήταν η αρχιτεκτονική οργάνωση των Νότιων Προπυλαίων κατά την αρχική φάση κατασκευής τους καθώς το συγκρότημα ήταν ευρύτερο (1700–1525 π.Χ.). Μια ορθογώνια κτιστή κασέλα είχε κατασκευαστεί στη βορειοδυτική γωνία του νότιου πρόπυλου και εν μέρει καλύφθηκε από τον ανατολικό τοίχο της τελικής κατασκευαστικής φάσης του συγκροτήματος. Αξίζει να σημειωθεί η εκτεταμένη χρήση, στην κατασκευή του τοίχου, οικοδομικού υλικού δεύτερης χρήσης, κάτι που οδήγησε τον Evans να τον ονομάσει «το ερείπιο του ερειπίου». Ο τοιχογραφικός διάκοσμος ήταν, σύμφωνα πάντα με τον Evans, παρόμοιος με αυτόν της πρώτης κατασκευαστικής φάσης του Διαδρόμου της Πομπής.

Μετά την τελική καταστροφή του ανακτόρου, τα Νότια Προπύλαια χρησιμοποιήθηκαν ως αποθήκη (1325/1300–1250 π.Χ.). Αρκετά πιθάρια, κάποια από αυτά προερχόμενα μάλλον από τις ερειπωμένες Δυτικές Αποθήκες, είχαν τοποθετηθεί στη βορειοδυτική γωνία του νότιου πρόπυλου και στη βορειοανατολική του βόρειου (εικ. 30).

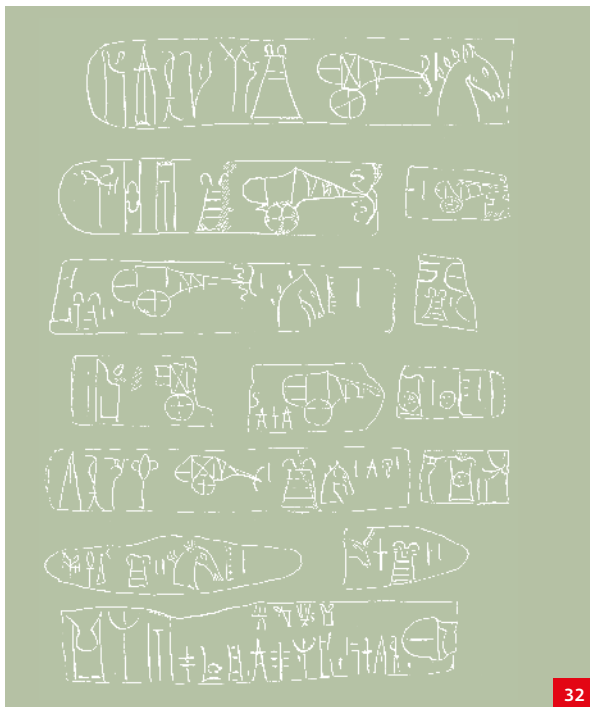
Πρώτος όροφος της Δυτικής Πτέρυγας – Δυτικές Αποθήκες – Βόρεια Κλίμακα

Τα Νότια Προπύλαια οδηγούν μέσω μιας μεγάλης σκάλας, η ανακατασκευή της οποίας είναι αρκετά προβληματική, στον πρώτο όροφο της Δυτικής Πτέρυγας [K1:10] (εικ. 37). Η ανακατασκευή του ορόφου έχει βασιστεί στην κάτοψη του ισογείου και στα αρχιτεκτονικά στοιχεία (παραστάδες από πόρτες και βάσεις κιόνων) που έπεσαν στο ισόγειο κατά την τελική καταστροφή του ανακτόρου (**Κάτοψη 2** στο εξής **K2**). Από το πλατύσκαλο φαίνεται, κάτω δεξιά της σκάλας, ένα πλακόστρωτο δωμάτιο του ισογείου με αποχετευτικό αγωγό κάτω από το δάπεδό του [K1:12]. Ακριβώς στα νότια, μέσα σε πήλινο λουτήρα που είναι ακόμα στη θέση του [K1:11] βρέθηκε ένα σύνολο πινακίδων της Γραμμικής Β γραφής. Στον χώρο βόρεια του πλακόστρωτου δωματίου [K1:13] βρέθηκε ένα άλλο σύνολο 644 πινακίδων, που καταγράφουν πολεμικά άρματα και μεγάλο αριθμό ανδρών με τον πολεμικό εξοπλισμό τους (εικ. 32, 33). Το ενδιαφέρον της κεντρικής διοίκησης για πολεμικό εξοπλισμό εντάσσεται στη «νέα τάξη» που έχει διαμορφωθεί την περίοδο αυτή και ασφαλώς παραπέμπει στις ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ κρατικών μορφωμάτων. Η παλαιογραφική μελέτη των πινακίδων

Κάτοψη του πρώτου ορόφου της Δυτικής Πτέρυγας του ανακτόρου κατά τον Evans.

- 1 Τρικλίνιο Ιερό
- 2 Αποθήκη Ιερού
- 3 Μακρύς διάδρομος
- 4 Μεγάλη Αίθουσα
- 5 Αίθουσα Ιερού
- 6 Βορειοδυτικό Πρόπυλο
- 7 Επάνω όροφος ιερού βόρειας πτέρυγας

32

33

32 Πινακίδες με καταγραφές πολεμικού εξοπλισμού.

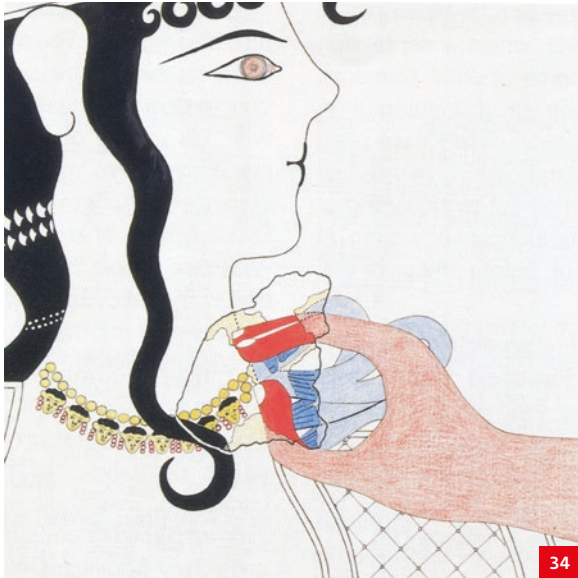
33 Χάλκινα ξίφη διαφόρων τύπων (1600–1400 π.Χ.).

έδειξε πως χρονολογούνται στο 1450–1425 π.Χ. και είναι τα πρωιμότερα έγγραφα της Γραμμικής Β γραφής που έχουν βρεθεί έως τώρα στον ελλαδικό χώρο. Ακριβώς επάνω από τους χώρους που προαναφέραμε [Κ1:11–12] εντοπίστηκε και διαλύθηκε μικρός ναός της Ελληνιστικής περιόδου πιθανώς αφιερωμένος στη Ρέα.

Μετά το πλατύσκαλο της σκάλας που οδηγεί στον πρώτο όροφο, και περνώντας από έναν προθάλαμο, προχωράμε σε μια μεγάλη αίθουσα με τρεις βάσεις κίωνων και τρεις βάσεις πεσσών (βρέθηκαν πεσμένες από τον όροφο στο ισόγειο), που ο Evans ονόμασε Τρικιόνιο Ιερό [Κ2:1]. Το τμήμα του ορόφου που καταλαμβάνει το Τρικιόνιο Ιερό, καθώς και ο ισόγειος χώρος ακριβώς από κάτω απαρτίζουν το λεγόμενο Κεντρικό Ανακτορικό Ιερό. Από την τοιχογραφική διακόσμηση της αίθουσας προέρχεται σπάραγμα έγχρωμου αναγλύφου που απεικονίζει ανδρικό χέρι να τοποθετεί περιδέραιο στον λαιμό γυναίκας (εικ. 34). Σε μικρό δωμάτιο στα νοτιοανατολικά [Κ2:2] ήταν αποθηκευμένα πολύτιμα λατρευτικά σκεύη που βρέθηκαν πεσμένα από τον όροφο στο ισόγειο (εικ. 36). Τα περισσότερα χρονολογούνται στο 1525–1450 π.Χ. αλλά χρησιμοποιήθηκαν ως το 1325/1300 π.Χ.

Δυτικά του Τρικιόνιου Ιερού, στο ισόγειο της πτέρυγας, εκτείνονται οι Δυτικές Αποθήκες [Κ1:14]. Πρόκειται για τον βασικό αποθηκευτικό τομέα του ανακτόρου στον οποίο φυλάσσονταν αγροτοκτηνοτροφικά αγαθά, πολύτιμες πρώτες ύλες και προϊόντα βιοτεχνίας (εικ. 38). Το συγκρότημα στην παρούσα του μορφή θεμελιώθηκε περί το 1700 π.Χ. ακολουθώντας όμως προγενέστερη κάτοψη του 1900–1750 π.Χ. Αποτελείται από δεκαοκτώ στενόμακρους χώρους κατά μήκος ενός μακριού διαδρόμου και είναι προσβάσιμο από το βόρειο και το νότιο άκρο του διαδρόμου και το ισόγειο του Κεντρικού Ανακτορικού Ιερού. Οι αποθήκες είχαν σχεδιαστεί για να χωρέσουν περίπου 400 μεγάλα πιθάρια συνολικής χωρητικότητας περίπου 80.000–160.000 λίτρων. Ενενήντα τρεις κασέλες είχαν κτιστεί κάτω στο δάπεδο έντεκα αποθηκών και του μακριού διαδρόμου. Οι κασέλες χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση αγροτικών προϊόντων και όχι για τη φύλαξη πολύτιμων αντικειμένων όπως υποστήριξε ο Evans.

Αρχιτεκτονικές μετατροπές περί το 1400–1375 π.Χ., έπειτα από πυρκαγιά, άλλαξαν τη μορφή του συγκροτήματος. Οι είσοδοι των αποθηκών στένεψαν, οι κασέλες του διαδρόμου καταργήθηκαν και αυτές των αποθηκών μίκρυναν σε μέγεθος ενώ κάποιες αποθήκες απομονώθηκαν. Η βόρεια και η νότια είσοδος έκλεισαν και το συγκρότημα ήταν προσβάσιμο από το ισόγειο του Κεντρικού Ανακτορικού Ιερού και από τον επάνω όροφο μέσω σκάλας [Κ1: 15] που χτίστηκε στο βόρειο τμήμα του μακριού διαδρόμου. Σε χώρο κάτω από τη σκάλα, σε στρώμα του 1750 π.Χ., βρέθηκαν πινακίδες και σφραγίσματα της ιερογλυφικής γραφής. Αναφέρονται αξιόλογες ποσότητες αγαθών, ενδεικτικές

34

του μεγάλου εύρους των οικονομικών δραστηριοτήτων της ανακτορικής διοίκησης.

Περίπου 150 πιθάρια ήταν σε χρήση την περίοδο πριν από την τελική καταστροφή του ανακτόρου. Τα περισσότερα χρονολογούνται μετά το 1400 π.Χ. και λίγα το 1525–1450 π.Χ. Τα πιθάρια ξεχωρίζουν για τη σύνθετη και πρωτότυπη ανάγλυφη διακόσμησή τους που δεν απαντά πουθενά αλλού εκτός από το ανάκτορο της Κνωσού. Πρόκειται για προϊόντα εξειδικευμένων ομάδων κεραμικών που διέθεταν την παραγωγή τους για την εξυπηρέτηση των αναγκών της κεντρικής διοίκησης. Αξίζει επίσης να αναφερθεί το λίθινο βάρος από πορφυρίτη με ανάγλυφη κόσμηση χταποδιού που ίσως χρησίμευε για τη ζύγιση χάλκινων ταλάντων (περ. 30 κιλά) (εικ. 35).

Η σύνθετη αρχιτεκτονική οργάνωση των Δυτικών Αποθηκών, η πολυτελής κατασκευή τους, η σύνδεσή τους με σημαντικούς τομείς του ανακτόρου και η αποκλειστική χρήση περίτεχνα διακοσμημένων πιθαριών δημιουργούν ένα εντυπωσιακό σκηνογραφικό πλαίσιο για την επίδειξη του αποθηκευμένου πλούτου, συμβόλου της πολιτικής και οικονομικής ισχύος της ανακτορικής εξουσίας.

Η βόρεια είσοδος του Τρικιόνιου Ιερού δίνει πρόσβαση στα δυτικά σε μακρύ διάδρομο [Κ2:3] και στα ανατολικά στο Βαθμιδωτό Πρόπυλο [Κ1:16] που οδηγούσε στην Κεντρική Αυλή. Κατά τον Evans, δυτικά του διαδρόμου υπήρχε η Μεγάλη Αίθουσα [Κ2:4] και βορειότερα η Αίθουσα του Ιερού [Κ2:5]. Στη βορειοδυτική γωνία της δεύτερης υπήρχε πρόπυλο και σκάλα [Κ2:6] που οδηγούσε από τον εξωτερικό χώρο, βόρεια του ανακτόρου, στο εσωτερικό του. Το εντυπωσιακό λίθινο διάζωμα από σχιστόλιθο με ανάγλυφους ημιρόδακες που βρέθηκε στο σημείο αυτό ίσως να προέρχεται από τη διακόσμηση της εισόδου.

Στην Αίθουσα του Ιερού αποδόθηκε λατρευτική χρήση εξαιτίας της θρησκευτικής θεματολογίας των τοιχογραφιών που διακοσμούσαν τους τοίχους της, θραύσματα των οποίων είχαν πέσει στο ισόγειο όταν η αίθουσα καταστράφηκε. Ανάμεσά τους η «Παριζιάνα» (εικ. 39), θραύσμα τοιχογραφίας με γυναικεία μορφή που ονομάστηκε έτσι από τον Evans λόγω του έντονου καλλωπισμού της. Ήταν τμήμα μιας τοιχογραφικής σύνθεσης που παρίστανε συμποσιακή τελετή με μορφές να υψώνουν κύλικες (εικ. 40).

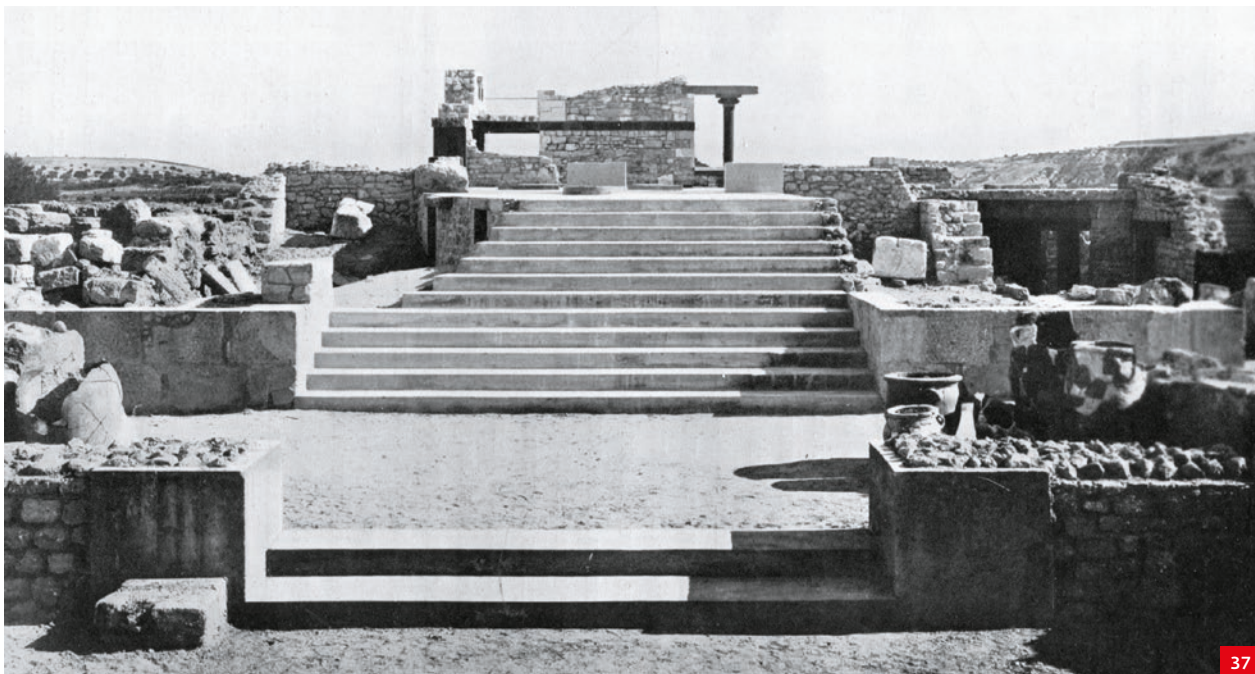
Θα πρέπει βέβαια να παρατηρηθεί πως η ανασύνθεση του ορόφου στην περιοχή αυτή, καθώς και η υποτιθέμενη θρησκευτική θεματολογία των τοιχογραφιών της Αίθουσας του Ιερού, επιδέχονται κριτική. Αυτό όμως που μπορεί να θεωρηθεί σίγουρο είναι ο επίσημος χαρακτήρας των χώρων, έτσι όπως συνάγεται από την αρχιτεκτονική τους, τη σχέση τους με τα υπόλοιπα τμήματα του ανακτόρου, την επιμελημένη διακόσμηση και τους εντυπωσιακούς, αν και αποσπασματικά σωζόμενους, ανακτορικούς πιθαμφορείς του 1450–1375 π.Χ. (εικ. 41) που ήταν

35

36

37

- 34 Σπάραγμα της «Τοιχογραφίας του Κοσμήματος».
- 35 Λίθινο βάρος από πορφυρίτη (1500–1400 π.Χ.).
- 36 Ρυτό σε σχήμα κεφαλής λέαινας (1600–1500 π.Χ.).
- 37 Η Μεγάλη Σκάλα των Νοτίων Προφυλαίων.
- 38 Η Αποθήκη V των Δυτικών Αποθηκών, περ. 1933.

38

39

τοποθετημένοι σ' αυτούς τους χώρους και θραύσματά τους έπεσαν στο ισόγειο κατά την τελική καταστροφή του συγκροτήματος.

Ο επίσημος και τελετουργικός χαρακτήρας των χώρων του πρώτου ορόφου θα αλλάξει μετά το 1375 π.Χ. Στις άλλοτε επίσημες αίθουσες θα εγκατασταθούν τώρα γραφείς και διοικητικοί υπάλληλοι του κρατικού μηχανισμού και τα αρχεία της κεντρικής διοίκησης. Από τους χώρους αυτούς προέρχονται οι περισσότερες από τις 3.500 πινακίδες Γραμμικής Β γραφής που βρέθηκαν στην Κνωσό, το σύνολο των οποίων είναι το μεγαλύτερο που έχει βρεθεί ως σήμερα στον ελλαδικό χώρο.

Περίπου εκατό διαφορετικοί γραφείς κράτησαν σε πινακίδες από άψητο πηλό σημειώσεις οικονομικού χαρακτήρα που ενδιέφεραν την κεντρική διοίκηση. Καταγράφονταν η ετήσια σοδειά, φόροι, προσφορές σε ιερά, η παράδοση πρώτων υλών σε εργαστήρια και σιτηρέσια, κατάλογοι αγροτικών προϊόντων, ζώων, στρατιωτικού και άλλου εξοπλισμού, καθώς και κατάλογοι αξιωματούχων διαφόρων τάξεων και ατόμων με διαφορετικές αρμοδιότητες, τόσο μέσα στο ανάκτορο όσο και έξω από αυτό. Τα λογιστικά αυτά έγγραφα μαρτυρούν ένα ιεραρχικά δομημένο κράτος, οι πολιτικές και οικονομικές επαφές του οποίου εκτεινόταν σε ολόκληρο το νησί εκτός από το ανατολικότερο τμήμα του. Οι πινακίδες θα πρέπει να ήταν προσεκτικά τοποθετημένες σε ράφια και έπεσαν στο ισόγειο όταν το κτήριο κατέρρευσε. Η βίαιη φωτιά που κατέστρεψε το ανάκτορο έψησε τις πινακίδες και τις διατήρησε έως τις μέρες μας.

Βαθμιδωτό Πρόπυλο με μεγαλοπρεπή σκάλα [Κ1:16], ανατολικά της βόρειας εισόδου του Τρικιόνιου Ιερού, οδηγούσε στην Κεντρική Αυλή. Από το πλατύσκαλο της σκάλας άρχιζε δεύτερη σκάλα που έδινε πρόσβαση στον δεύτερο όροφο της πτέρυγας. Η σκάλα του

40

41

39-40 Η «Παριζιάνα» (θραύσμα) και παράσταση συμποσίου στην οποία ανήκει η «Παριζιάνα» (1400-1350 π.Χ.).

41 Πιθαμφορείς ανακτορικού ρυθμού (1450-1400 π.Χ.).

πρόπυλου κτίστηκε αμέσως μετά το 1525 π.Χ. επάνω από τα ερείπια μιας αποθήκης, η οποία με τη σειρά της είχε κτιστεί πάνω από μια σειρά τριών ορθογώνιων λίθινων κασελών που καταργήθηκαν περί το 1600 π.Χ. Οι κασέλες αυτές είναι η συνέχεια των μεγάλων κασελών που βρίσκονται στα νότια, στο ισόγειο του Κεντρικού Ανακτορικού Ιερού [Κ1:23].

Κεντρική Αυλή – Αίθουσα του Θρόνου – Κεντρικό Ανακτορικό Ιερό – Νότια Είσοδος

Η Κεντρική Αυλή είναι ο πυρήνας του ανακτόρου. Γύρω της αναπτύσσονταν οι πτέρυγές του. Εξασφάλιζε τον επαρκή φωτισμό και αερισμό των χώρων που έβλεπαν σε αυτήν και την επικοινωνία μεταξύ των πτερύγων του συγκροτήματος. Καταλάμβανε την περιοχή όπου εκτεινόταν ο μεγάλος υπαίθριος χώρος της προανακτορικής πόλης (2900-2220 π.Χ.) στην κορυφή του λόφου. Με κύριο άξονα βορρά προς νότο είχε αρχικά διαστάσεις 59x29 μ., αλλά μετά το 1525 π.Χ. το μέγεθός της μειώθηκε και το δάπεδό της ανυψώθηκε κατά 0,50 μ. Η αυλή ήταν στρωμένη με μεγάλες πλάκες αλλά σήμερα σώζεται μόνο μικρό τμήμα της πλακόστρωσης. Ανασκαφές που διενεργήθηκαν το 1957-1960 και 1969-1970 έφεραν στο φως τα κατάλοιπα του νεολιθικού οικισμού (7000-3300 π.Χ.) (εικ. 44). Τμήματα μιας οικίας της Ύστερης Νεολιθικής περιόδου (3600-3300 π.Χ.) είχαν, επίσης, ανασκαφεί το 1904 στην περιοχή μπροστά από το Κεντρικό Ανακτορικό Ιερό.

Τα στοιχεία για την αρχιτεκτονική διαμόρφωση της πρόσοψης των πτερύγων είναι εξαιρετικά αποσπασματικά. Γύρω από τον κεντρικό υπαίθριο χώρο υψώνονταν οι όροφοι των πτερύγων: δύο στη δυτική και βόρεια πτέρυγα και ένας στην ανατολική και νότια. Προσόψεις με εσοχές και προεξοχές, παράθυρα, πόρτες, εξώστες με κίονες, στοές και επίπεδες στέγες σε διάφορα ύψη, στεφανωμένες σε κάποια σημεία με λίθινα ζεύγη κεράτων, δημιουργούσαν ένα εντυπωσιακό, σχεδόν θεατρικό, αρχιτεκτονικό σκηνικό. Μια ιδέα για το πώς θα ήταν οι προσόψεις αυτές μας δίνουν οι απεικονίσεις κτηρίων σε θραύσματα τοιχογραφιών που διακοσμούσαν χώρους του ανακτόρου (εικ. 46).

Στη βόρεια πλευρά της αυλής, ανάμεσα στους κτηριακούς όγκους της πτέρυγας, δέσποζε ο διάδρομος της Βόρειας Εισόδου [Κ1:63] και ακριβώς απέναντι, στη νότια πλευρά της, ο διάδρομος [Κ1:8] που ένωνε τη Νότια Είσοδο [Κ1:6] με την Κεντρική Αυλή, στον οποίο κατέληγε και ο Διάδρομος της Πομπής. Αξίζει εδώ να σημειωθεί πως κάτω από τη Νότια Είσοδο υπάρχει θολωτή κυκλική κατασκευή με εσωτερική σκάλα, τώρα καταχωμένη, λαξευμένη στον μαλακό βράχο, που χρονολογείται το 2200-1950 π.Χ. Η χρήση της είναι άγνωστη. Η επικρατέστερη υπόθεση είναι αυτή που τη θεωρεί δεξαμενή νερού.

Στον ανατολικό τοίχο του διαδρόμου ο Evans

42

τοποθέτησε την εμβληματική ανάγλυφη τοιχογραφία του «Πρίγκιπα με τα Κρίνα», μορφή που ταύτισε, επηρεασμένος από τις επικρατούσες απόψεις της εποχής του περί των αρχαίων θρησκευτών, με τον «Βασιλιά–Ιερέα» ή τον θνήσκοντα και αναγεννώμενο νεαρό θεό, σύντροφο της Μεγάλης Μητέρας Θεάς (εικ. 45). Η τοιχογραφία, τμήμα ευρύτερης σύνθεσης, είχε αποκολληθεί από τον τοίχο κάποιας αίθουσας, όταν αυτή ανακαινίστηκε μετά το 1450 π.Χ. και πετάχτηκε μαζί με άλλες σε γειτονικό χώρο [Κ1:7]. Η τοποθέτησή της στον ανατολικό τοίχο του διαδρόμου είναι αμφίβολης αξίας, καθώς δεν είναι σίγουρο ότι εκεί ήταν η αρχική της θέση, ενώ έχουν εκφραστεί αντιρρήσεις, κάποιες εύστοχες, για την αποκατάσταση και την ερμηνεία της σύνθεσης που πρότεινε ο Evans.

Κατά μήκος της πρόσοψης της Ανατολικής Πτέρυγας μάλλον υπήρχε υπόστυλη στοά. Πίσω απ' αυτήν, σκάλα με φαρδιά σκαλοπάτια ανέβαινε στην Ανατολική Αίθουσα και μια στενότερη κατέβαινε στο Μεγάλο Κλιμακοστάσιο [Κ1:28]. Η πιο εντυπωσιακή όμως πρόσοψη θα ήταν αυτή της Δυτικής Πτέρυγας με την Αίθουσα του Θρόνου και το ισόγειο του Κεντρικού Ανακτορικού Ιερού (εικ. 42). Η σχεδιαστική της αποκατάσταση από τον Piet de Jong είναι αριστουργηματική, αλλά σε ορισμένα σημεία υποθετική (εικ. 43). Αξίζει να σημειωθεί, όπως έδειξε πρόσφατη μελέτη, πως η σχεδιαστική αποκατάσταση από τον Evans της τριμερούς αρχιτεκτονικής οργάνωσης της πρόσοψης του

Κεντρικού Ανακτορικού Ιερού, με κεντρικό κίονα σε βάθρο και ζεύγος κίωνων δεξιά και αριστερά από αυτόν σε χαμηλότερο επίπεδο, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Στη βορειοδυτική γωνία της Κεντρικής Αυλής βρίσκεται το συγκρότημα της Αίθουσας του Θρόνου, που αποτελείται από προθάλαμο [Κ1:17], κυρίως δωμάτιο με θρόνο και δεξαμενή καθαρών [Κ1:18], και μικρό χώρο, το λεγόμενο Εσωτερικό Ιερό [Κ1:19]. Κατά τον Evans το συγκρότημα επικοινωνούσε με μια σειρά επτά δωματίων που βρίσκονταν δυτικά και βόρεια, κάτι όμως που δεν επιβεβαιώθηκε από την επανεξέταση της αρχιτεκτονικής του χώρου.

Η πρόσβαση στην Αίθουσα του Θρόνου γίνεται μέσω πολύθυρου στην ανατολική πλευρά του προθαλάμου. Στη βόρεια πλευρά του προθαλάμου υπάρχουν δύο θρανία από γυψόλιθο. Συσώρευση απανθρακωμένων ξύλων μεταξύ των θρανίων οδήγησε τον Evans να υποθέσει την ύπαρξη ξύλινου θρόνου. Όμοιο θρανίο υπάρχει και κατά μήκος του νότιου τοίχου. Η λεκάνη από πορφυρίτη λίθο στο κέντρο είχε βρεθεί στον διάδρομο που συνέδεε τις Δυτικές Αποθήκες με την αυλή [Κ1:20] αλλά τοποθετήθηκε από τον Evans στον προθάλαμο, καθώς υπέθεσε πως περιείχε νερό για τελετές εξαγνισμού. Ο βόρειος και νότιος τοίχος του προθαλάμου είχαν τοιχογραφική διακόσμηση, εξαιρετικά αποσπασματικής διατήρησης, που εικονίζει ορθομαρμάρωση και ταύρους.

Στη δυτική πλευρά του προθαλάμου, μια μεγάλη πόρτα, και όχι δύο όπως έχει αναστηλωθεί από τον Evans, έδινε πρόσβαση στην αίθουσα με τον θρόνο (εικ.

43

44

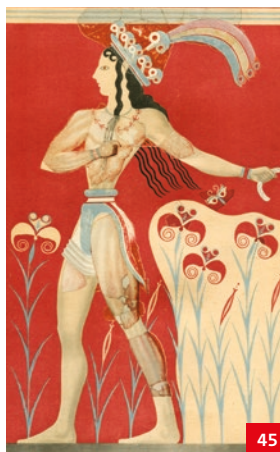
42 Άποψη μέρους της Δυτικής Πτέρυγας, περ. 1930–1931.

43 Ζωγραφική αναπαράσταση της όψης της Δυτικής Πτέρυγας προς την Κεντρική Αυλή από τον Piet de Jong.

44 Η ανασκαφή του νεολιθικού οικισμού από τον John Evans.

45 Σχέδιο του «Πρίγκιπα με τα Κρίνα» από τον E. Gilliéron υιό, 1926.

46 Σπάραγμα τοιχογραφίας που απεικονίζει πρόσοψη κτηρίου (1600–1500 π.Χ.).

45

46

- 47 Η Αίθουσα του Θρόνου κατά την ανασκαφή της, 1900.
- 48 Η Αίθουσα του Θρόνου κατά την αναστήλωσή της, 1930.
- 49 Αρτόσχημα αλάβαστρα από την Αίθουσα του Θρόνου.

47

48

49

47, 48). Ο αλαβάστρινος θρόνος —βρέθηκε άθικτος— είχε τοποθετηθεί στον βόρειο τοίχο, ανάμεσα σε δύο σειρές θρανίων, και ακριβώς απέναντί του βρισκόταν η δεξαμενή καθαρμών, χώρος που, σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη, χρησιμοποιούνταν για τελετές εξαγνισμού. Στη βορειοανατολική περιοχή του δωματίου, ανάμεσα στον θρόνο και την είσοδο, βρέθηκαν ένα πιθάρι και πέντε αρτόσχημα αλάβαστρα (εικ. 49) ενώ στο ίδιο σημείο, στον βόρειο τοίχο πάνω από το θρανίο, είχαν τοποθετηθεί μέσα σε μια κόγχη, πριν από την κατασκευή της τοιχογραφίας, κομμάτια πολύτιμων τέχνηργων, ίσως ως «εγκαίνιο» θεμελίωσης.

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος της αίθουσας, αντίγραφο του οποίου βλέπουμε σήμερα, εικονίζει δύο άπτερους γρύπες, υβριδικά όντα με σώμα λιονταριού και κεφάλι αετού, να φρουρούν τον θρόνο και άλλους δύο την είσοδο που οδηγούσε στο Εσωτερικό Ιερό (εικ. 50). Οι γρύπες αναπαύονται σε νειλωτικό τοπίο από παπύρους και κυπερίδες με φόντο εναλλασσόμενες ζώνες (εικ. 51). Πρόσφατη μελέτη έδειξε πως η εικονογραφική σύνθεση στον βόρειο τοίχο του δωματίου είναι διαφορετική από αυτήν που ανασύνθεσε ο Evans: δεξιά και αριστερά του θρόνου φυτρώνουν δύο φοίνικες, ενώ από το τοπίο απουσιάζουν οι παπύροι και οι κυπερίδες (εικ. 52). Παραμένει άγνωστο γιατί ο Evans «ξέχασε», στην τελική ανασύνθεση της τοιχογραφίας, τα τμήματα με τα φοινικόδεντρα. Η μνημειακή αυτή τοιχογραφική σύνθεση συνδυάζει με αριστοτεχνικό τρόπο παραδοσιακά και νεωτερικά εικονογραφικά στοιχεία που αντανάκλουν την κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία και νέα τάξη πραγμάτων, έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε το 1450–1400 π.Χ. Είναι ένα ισχυρό «εργαλείο» πολιτικής προπαγάνδας για την εξύψωση αυτού που καθόταν στον θρόνο και δήλωνε την εξουσία του.

Το συγκρότημα της Αίθουσας του Θρόνου κατασκευάστηκε την περίοδο από το 1450 π.Χ. έως το 1400 π.Χ. και παρέμεινε σε χρήση μέχρι και την τελική καταστροφή του ανακτόρου. Υπάρχουν βάσιμες ενδείξεις πως το αρχιτεκτονικό σχέδιο του 1450–1400 π.Χ. ακολούθησε προγενέστερη αρχιτεκτονική διαμόρφωση του 1600–1450 π.Χ. Αξίζει εδώ να αναφερθεί πως κάποια αρχιτεκτονικά στοιχεία του συγκροτήματος χρονολογούνται το 1900–1750 π.Χ. Είναι πολύ πιθανό η Αίθουσα του Θρόνου να έχει σχεδιαστεί βάσει αστρονομικών παρατηρήσεων: κατά το χειμερινό ηλιοστάσιο οι πρώτες ακτίνες του ήλιου φωτίζουν τον θρόνο, κατά το θερινό τη δεξαμενή καθαρμών, ενώ κατά την εαρινή ισημερία την είσοδο του Εσωτερικού Ιερού.

Έχει υποστηριχθεί πως η Αίθουσα του Θρόνου ήταν το σκηνογραφικό πλαίσιο για το τελετουργικό της θεοφάνειας, σύμφωνα με το οποίο η Ιέρεια, ως Μεγάλη Μητέρα Θεά, παρουσιαζόταν στους πιστούς, είτε βγαίνοντας από την πόρτα του Εσωτερικού Ιερού είτε ανεβαίνοντας από τη δεξαμενή καθαρμών, και καθόταν

- 50 Ζωγραφική αναπαράσταση της Αίθουσας του Θρόνου από τον A.J. Lambert, 1917.
- 51 Σχέδιο άπτερου γρύπα από τον E. Gilliéron υιό.
- 52 Φωτομοντάζ του βόρειου τοίχου της Αίθουσας του Θρόνου από την Ute Günkel-Maschek.

50

51

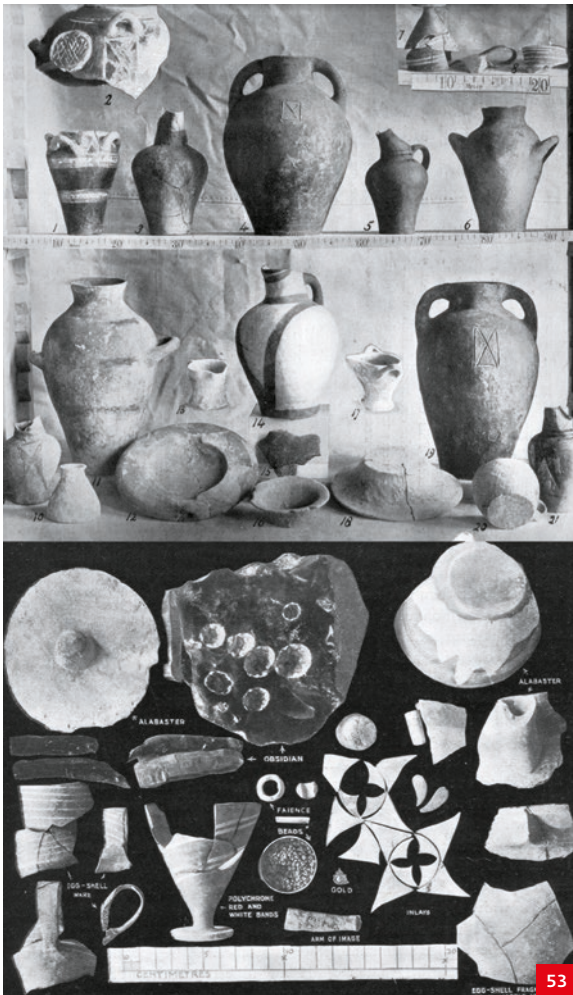
52

στον θρόνο της. Σύμφωνα με μια άλλη υπόθεση στον θρόνο καθόταν η ιέρεια—Θεά Μητέρα των Βουνών· το κυματοειδές περίγραμμα της πλάτης του μοιάζει με τον βαίτυλο (ιερός βράχος) του ιερού κορυφής που εικονίζεται στο λίθινο ρυτό από το ανάκτορο της Ζάκρου. Οι αφηγήσεις αυτές, όσο γοητευτικές και εάν είναι, δεν επιβεβαιώνονται από τα ανασκαφικά δεδομένα. Το σίγουρο είναι πως η Αίθουσα του Θρόνου ήταν χώρος τέλεσης ιεροπραξιών και άλλων τελετών, το είδος των οποίων, όμως, αγνοούμε. Επίσης ήταν και χώρος επίδειξης της ισχύος, πολιτικής και θρησκευτικής, του άνακτα.

Νότια της Αίθουσας του Θρόνου βρίσκονται οι ισόγειοι χώροι του Κεντρικού Ανακτορικού Ιερού [Κ1:21–27]. Τι υπήρχε στην περιοχή αυτή του ανακτόρου το 1950–1750 π.Χ. μας είναι άγνωστο. Ένδειξη για την ύπαρξη κάποιου χώρου, ίσως ενός ιερού, είναι ο αποθέτης του 1950–1900 π.Χ. που βρέθηκε κάτω από το δάπεδο της εισόδου του μεταγενεστέρου Δωματίου με τις Λεκάνες [Κ1:24] (εικ. 53). Ο αποθέτης περιείχε αγγεία, οψιδιανό από τη Μήλο και την Ανατολία, τμήματα πολύτιμων αντικειμένων και τρία σφραγίσματα με ιερογλυφικά σημεία.

Η πρώτη κατασκευαστική φάση του Κεντρικού Ανακτορικού Ιερού χρονολογείται το 1700–1600 π.Χ. Πυρήνας του συγκροτήματος ήταν ένας κεντρικός προθάλαμος με πολύθυρα στις τέσσερις πλευρές του. Το βόρειο πολύθυρο έδινε πρόσβαση σε ενιαίο χώρο, στο βόρειο τμήμα του οποίου είχαν κατασκευαστεί στο δάπεδο δύο μεγάλες κασέλες, και το νότιο στους χώρους που βρίσκονταν στη νοτιοανατολική περιοχή της δυτικής πτέρυγας. Το δυτικό επικοινωνούσε με δύο δωμάτια με πεσό στο κέντρο τους ή με μια μεγάλη υπόστυλη αίθουσα με έξι πεσσούς, κατ' αντιστοιχία με τους τρεις κίονες και τους τρεις πεσσούς του Τρικιόνιου Ιερού, που βρίσκονταν ακριβώς επάνω. Το ανατολικό πολύθυρο συνδεόταν απευθείας με την Κεντρική Αυλή, το δάπεδο της οποίας την περίοδο αυτή ήταν στο ίδιο επίπεδο με το δάπεδο του κεντρικού προθαλάμου.

Περί το 1600 π.Χ., έπειτα από σεισμική καταστροφή, οι μεγάλες κασέλες καταργούνται και καλύπτονται από το νέο δάπεδο του χώρου. Μέσα τους θάβονται τελετουργικά τα σπασμένα λατρευτικά σκεύη και ειδώλια του κεντρικού ιερού του ανακτόρου, που θα βρισκόταν στον πρώτο όροφο (εικ. 54). Το εντυπωσιακό αυτό σύνολο περιλαμβάνει διάφορα αντικείμενα από φαγεντιανή (εικ. 55, 56), ανάμεσά τους οι Θεές των Όφρων, ελεφαντόδοντο, λίθο, ορεία κρύσταλλο, φύλλα χρυσού, κομμάτια χαλκού, πλήθος αγγείων, πολλά εκ των οποίων εισηγμένα από τις Κυκλάδες, κόκαλα ψαριών και νυφίτσας, κέρατα ελαφιών και έναν μεγάλο αριθμό κοχυλιών. Τα αντικείμενα αυτά, πέρα από την υψηλή καλλιτεχνική τους αξία, αποτελούν ένα σύνολο με ισχυρούς θρησκευτικούς συμβολισμούς. Βρέθηκαν επίσης 150 πήλινα σφραγίσματα και μία πινακίδα της Γραμμικής Α γραφής. Η επιγραφή της Γραμμικής Α

53

54

γραφής που έχει χαραχτεί, επίσης, στο χείλος ενός μικρού κυκλαδικού πίθου αναφέρει ποσότητα 3.369 λίτρων κρασιού — προσφορά, ίσως, στο Κεντρικό Ιερό. Η εύρεση σφραγισμάτων και πινακίδων σε αποθέσεις που σχετίζονται με ιερά είναι δηλωτική των οικονομικών δραστηριοτήτων του ιερατείου. Πάνω από τις κασέλες θα κατασκευαστούν, ίσως μετά το 1400 π.Χ., δύο μικρότερες, ενώ μία άλλη όμοια θα κατασκευαστεί στο Δωμάτιο του Μεγάλου Πίθου [Κ1:22].

Εκτεταμένη ανακατασκευή θα ακολουθήσει την καταστροφή του 1525 π.Χ. Οι πόρτες του βόρειου πολύθυρου θα κλειστούν και θα κτιστεί λίθινο μεγάλο θρανίο (εικ. 57). Ο ενιαίος χώρος βόρεια του πολύθυρου θα χωριστεί σε δύο δωμάτια: το Δωμάτιο του Μεγάλου Πίθου [Κ1:22] και το Δωμάτιο των Ιερών Θησαυροφυλακίων [Κ1:23]. Στον χώρο δυτικά του προθαλάμου θα κτιστούν ο διάδρομος που συνδέει το ισόγειο με τις Δυτικές Αποθήκες [Κ1:27], δύο υπόστυλες κρύπτες, η Ανατολική [Κ1:25] και η Δυτική [Κ1:26], το Δωμάτιο με τις Λίθινες Λεκάνες [Κ1:24], που οφείλει την ονομασία του στις λαξευτές ορθογώνιες κοιλότητες στο δάπεδο, και δύο άλλα μικρά δωμάτια. Το ανατολικό πολύθυρο θα σκεπαστεί από τη σκάλα που κατέβαινε από την Κεντρική Αυλή.

Κατά την τελική περίοδο χρήσης του ισογείου του Κεντρικού Ανακτορικού Ιερού, πριν από την καταστροφή του 1325/1300 π.Χ., οι χώροι χρησιμοποιήθηκαν για βιοτεχνικές δραστηριότητες και αποθήκευση αγροτικών προϊόντων. Στην Ανατολική Υπόστυλη Κρύπτη, καθώς και στο Δωμάτιο του Μεγάλου Πίθου, είχαν τοποθετηθεί πιθάρια, ενώ στη βορειοανατολική γωνία του προθαλάμου βρέθηκε ένα σύνολο πινακίδων της Γραμμικής Β γραφής, φυλαγμένων σε ξύλινο κιβώτιο, στις οποίες είχαν καταγραφεί αρωματικές ύλες και αναδιανομή ελαιόλαδου. Το Δωμάτιο με τις Λεκάνες ίσως να στέγαζε κάποιου είδους βιοτεχνική δραστηριότητα και υποστηρίχθηκε πως οι λεκάνες χρησιμοποιήθηκαν για τη βαφή νημάτων.

Αγροτικά προϊόντα, πρώτες ύλες και σκευή πρέπει να ήταν αποθηκευμένα σε χώρους του ισογείου και σε προγενέστερες περιόδους. Οι μεγάλες κασέλες, μία εκ των οποίων έχει τρύπες αποστράγγισης, ίσως να χρησιμοποιήθηκαν για την αποθήκευση λαδιού ή κάποιου άλλου αγροτικού προϊόντος. Η χωρητικότητα και των δύο μαζί έχει υπολογιστεί περίπου στα 8.000 λίτρα. Η έμφαση στην αποθήκευση και, πιθανόν, και επεξεργασία αγροτικών προϊόντων συνάδει με την άμεση γειτνίαση των χώρων με το συγκρότημα των Δυτικών Αποθηκών. Για την Ανατολική και Δυτική Υπόστυλη Κρύπτη έχει υποστηριχθεί πως ήταν ιερά λόγω της χάραξης του σημείου του διπλού πέλεκυ, τρεις φορές στον πεσσό της ανατολικής και είκοσι εννέα φορές στον πεσσό της δυτικής κρύπτης. Η πρόταση όμως αυτή στηρίζεται σε υποθέσεις που δεν

55

56

- 53 Τα ευρήματα από τον αποθέτη του Δωματίου με τις Λεκάνες.
- 54 Τα Ιερά Θησαυροφυλάκια κατά την ανασκαφή τους, 1903.
- 55 Οι Θεές των Όφρων (1600 π.Χ.).
- 56 Πλακίδιο από φαγεντιανή με ανάγλυφη παράσταση αγελάδας που θηλάζει το μικρό της (1600 π.Χ.).
- 57 Οι κλεισμένες πόρτες του βόρειου πολύθυρου και το λίθινο θρανίο.

57

- 58 Σχεδιαστική τομή του Μεγάλου Κλιμακοστασίου.
- 59 Το Μεγάλο Κλιμακοστάσιο.
- 60 Η Αίθουσα των Κιονοστοιχιών.
- 61 Τοιχογραφία με πομπή σε κλιμακοστάσιο. Σχέδιο του Marc Cameron.

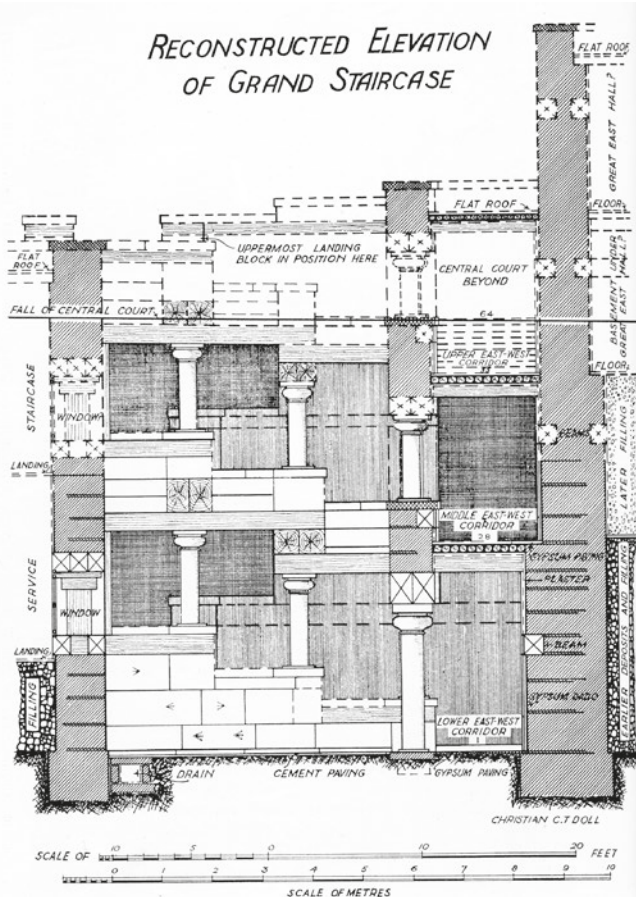
επαληθεύονται από την κριτική ανάλυση των δεδομένων. Είναι πολύ πιθανόν οι κρύπτες να είχαν χρησιμοποιηθεί ως αποθήκες, όπως και στην τελευταία περίοδο της χρήσης τους.

Μεγάλο Κλιμακοστάσιο – Αίθουσα των Διπλών Πελέκεων – Μέγαρο της Βασίλισσας

Το Μεγάλο Κλιμακοστάσιο συνδέει την Κεντρική Αυλή με τα δωμάτια της Ανατολικής Πτέρυγας [Κ1:28] (εικ. 58). Κατασκευάστηκε το 1700 π.Χ. και παρέμεινε σε χρήση, επιβιώνοντας από πολλούς σεισμούς, μέχρι την τελική καταστροφή του ανακτόρου. Αποτελείται από τέσσερις σκάλες με βαθμιδωτό θωράκιο με κίονες (εικ. 59). Ανατολικά του κλιμακοστασίου υπάρχει η Αίθουσα των Κιονοστοιχιών [Κ1:29], που περιβάλλεται από τη βόρεια και ανατολική πλευρά της από επάλληλες κιονοστοιχίες, ενώ από τη νότια με τοίχο με παράθυρα (εικ. 60). Το κλιμακοστάσιο ήταν διακοσμημένο με τοιχογραφία που παρίστανε πομπή από ανδρικές μορφές να ανεβαίνουν ένα κλιμακοστάσιο κρατώντας άνθη λωτού και πιθανόν πολύτιμα λατρευτικά σκεύη (εικ. 61). Η σύνθεση δημιουργήθηκε κάποια στιγμή μεταξύ του 1525 και του 1450 π.Χ. Σύμφωνα με τον Evans η τοιχογραφία της πομπής αντικαταστάθηκε, ίσως μετά το 1450 π.Χ., από την Τοιχογραφία των Οκτάσχημων Ασπίδων. Τα θραύσματα της τοιχογραφίας αυτής βρέθηκαν σε γειτονικό χώρο [Κ1:35] και πρέπει να πετάχτηκαν εκεί έπειτα από κάποια ανακαίνιση του κλιμακοστασίου. Δεν μπορεί, όμως, να αποκλειστεί η πιθανότητα η τοιχογραφία να διακοσμούσε έναν άλλο χώρο της Ανατολικής Πτέρυγας. Οι οκτάσχημες ασπίδες, σε αντίθεση με το τι πιστευόταν παλαιότερα, ήταν μέρος του μινωικού αμυντικού εξοπλισμού και δεν μπορούν να θεωρηθούν ως ένδειξη για την παρουσία Αχαιών στην Κρήτη.

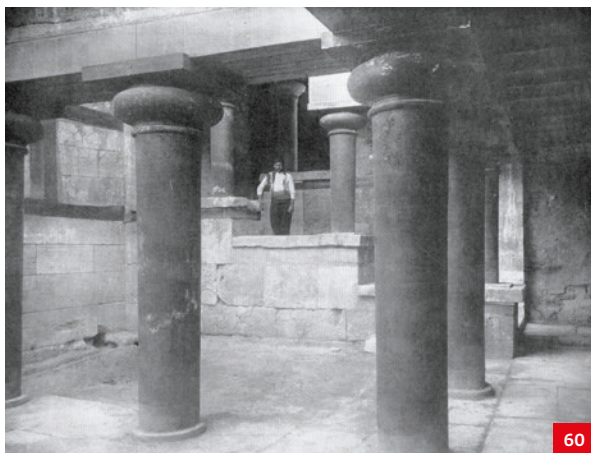
Μακρύς διάδρομος στη βορειοανατολική γωνία της Αίθουσας των Κιόνων [Κ1:30] έδινε πρόσβαση στην Αίθουσα των Διπλών Πελέκεων [Κ1:31] για να συνεχίσει έπειτα προς τα ανατολικά. Μετά τη σεισμική καταστροφή του 1525 π.Χ. στο ανατολικό τμήμα του διαδρόμου κατασκευάστηκε σκάλα που οδηγούσε στον πρώτο όροφο της Ανατολικής Πτέρυγας (εικ. 62). Το συγκρότημα της Αίθουσας των Διπλών Πελέκεων αποτελούνταν από φωταγωγό με δύο κίονες — ένας κίονας βρέθηκε απανθρακωμένος σε μήκος 2,60 μ.—, προθάλαμο και μεγάλη αίθουσα με πολύθυρα στη δυτική, ανατολική και νότια πλευρά της (εικ. 64). Το ανατολικό και νότιο πολύθυρο έβλεπαν σε υπόστυλη στοά και σε γωνιακή αυλή—φωταγωγό με πηγάδι. Η αίθουσα οφείλει το όνομά της στο τεκτονικό σημείο του διπλού πέλεκου χαραγμένο είκοσι εννέα φορές στον δυτικό τοίχο του

58

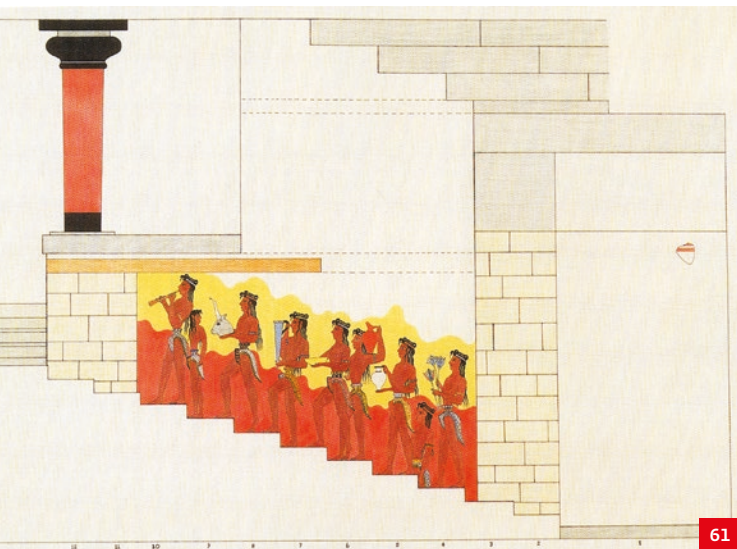

59

60

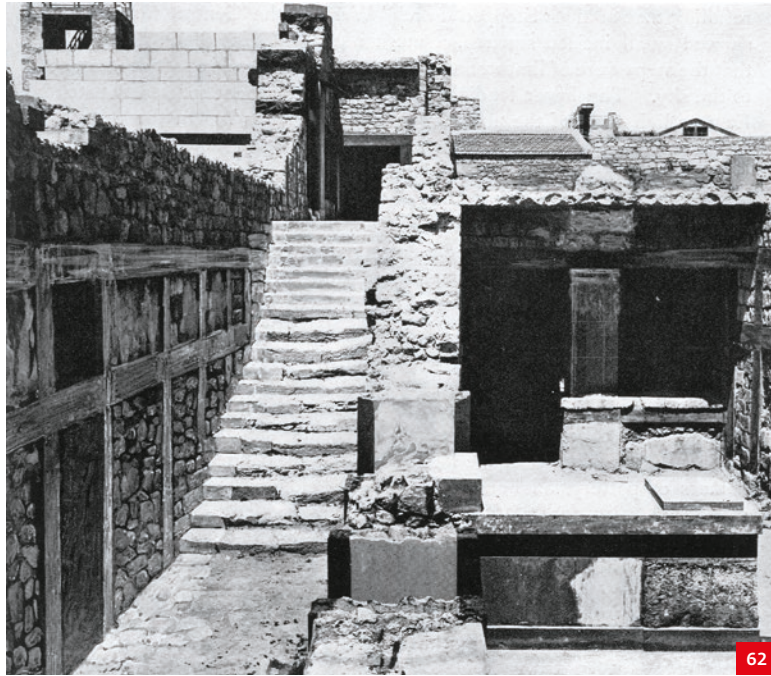

61

φωταγωγού. Στον νότιο τοίχο του προθαλάμου και στον βόρειο της αίθουσας με τα πολύθυρα σώζονταν ακόμα στη θέση τους τα απανθρακωμένα οριζόντια και κάθετα δοκάρια — τώρα έχουν αντικατασταθεί με τσιμεντένια— που σχηματίζουν ένα πυκνό πλέγμα ενσωματωμένο στην τοιχοδομία. Πρόκειται για μια κατασκευαστική τεχνική που εξασφάλιζε τη συνεκτικότητα και ελαστικότητα των τοίχων στους σεισμούς, αρκετά διαδεδομένη σε διάφορες περιοχές της Μεσογείου από την αρχαιότητα μέχρι και τον 19ο αιώνα. Το μόνο κινητό εύρημα στον χώρο ήταν ένα κομμάτι λίθινου ρυτού, όμοιοι με ένα από τα ρυτά που βρέθηκαν στο δωμάτιο δίπλα στο Τρικιώνιο Ιερό [Κ2:2]. Μεγάλη μάζα ασβεστοποιημένου γυψόλιθου, στον βόρειο τοίχο του προθαλάμου, είχε το αποτύπωμα ξύλινης κατασκευής, την οποία ο Evans ταύτισε με θρόνο με θόλο. Το πώς ο Evans έφτασε στο συμπέρασμα αυτό είναι ένα ζητούμενο. Ο υποτιθέμενος ξύλινος θρόνος τον οδήγησε να χαρακτηρίσει την Αίθουσα των Διπλών Πελέκεων ως την αίθουσα ακροάσεων του βασιλέως (εικ. 63). Αν και δεν υπάρχει αμφιβολία για τον επίσημο και τελετουργικό χαρακτήρα του χώρου, η ταύτιση αυτή είναι εντελώς φανταστική.

Το ίδιο φανταστική είναι και η ταύτιση του συγκροτήματος που βρίσκεται νότια της Αίθουσας των Διπλών Πελέκεων με το Μέγαρο της Βασίλισσας [Κ1:32] (εικ. 65). Το μικρό μέγεθος του συγκροτήματος και η θέση του, σε μια απομονωμένη περιοχή της πτέρυγας, οδήγησαν τον Evans να υποθέσει πως χρησιμοποιούνταν από τη βασίλισσα και την ακολουθία της. Το συγκρότημα αποτελείται από ένα κεντρικό δωμάτιο με τρία παράθυρα και πόρτα στην ανατολική του πλευρά, η οποία οδηγεί σε στοά με δύο κίονες και φωταγωγό, ενώ στον νότιο τοίχο υπάρχουν τρία παράθυρα που βλέπουν σε φωταγωγό. Δεν είναι βέβαιη η ανακατασκευή των παραθύρων με ξύλινα θρανία μπροστά απ' αυτά, όπως επίσης αβέβαιο πρέπει να θεωρηθεί το μεγάλο ύψος του ανατολικού τοίχου του ανατολικού φωταγωγού, ο οποίος θα πρέπει να ήταν χαμηλότερος. Στη δυτική πλευρά του δωματίου διαμορφώνεται χώρος με στηθαίο με ραβδωτό κίονα, μέσα στον οποίο έχει τοποθετηθεί πήλινος λουτήρας. Το δάπεδο του δωματίου, στρωμένο με πλάκες γυψόλιθου, χρονολογείται το 1600–1525 π.Χ. και κάτω απ' αυτό βρέθηκαν άλλα δύο παλαιότερα δάπεδα, το ένα του 1700–1600 π.Χ. και το άλλο του 1900–1750 π.Χ. Κατά την τελική φάση χρήσης του μεγάρου (1375–1325/1300 π.Χ.) φαίνεται πως πραγματοποιήθηκαν οικοδομικές εργασίες με σκοπό την αναδιάρθρωση του χώρου. Βρέθηκαν τμήματα τοίχων τα οποία όμως αφαιρέθηκαν κατά την ανασκαφή, ο λουτήρας και ένας πίθος που είχε τοποθετηθεί σε παράπλευρο διάδρομο ήταν γεμάτοι με ασβέστη, ενώ σε μικρό χώρο ανατολικά του νότιου φωταγωγού του μεγάρου είχε κατασκευαστεί ένα ασβεστοκάμινο.

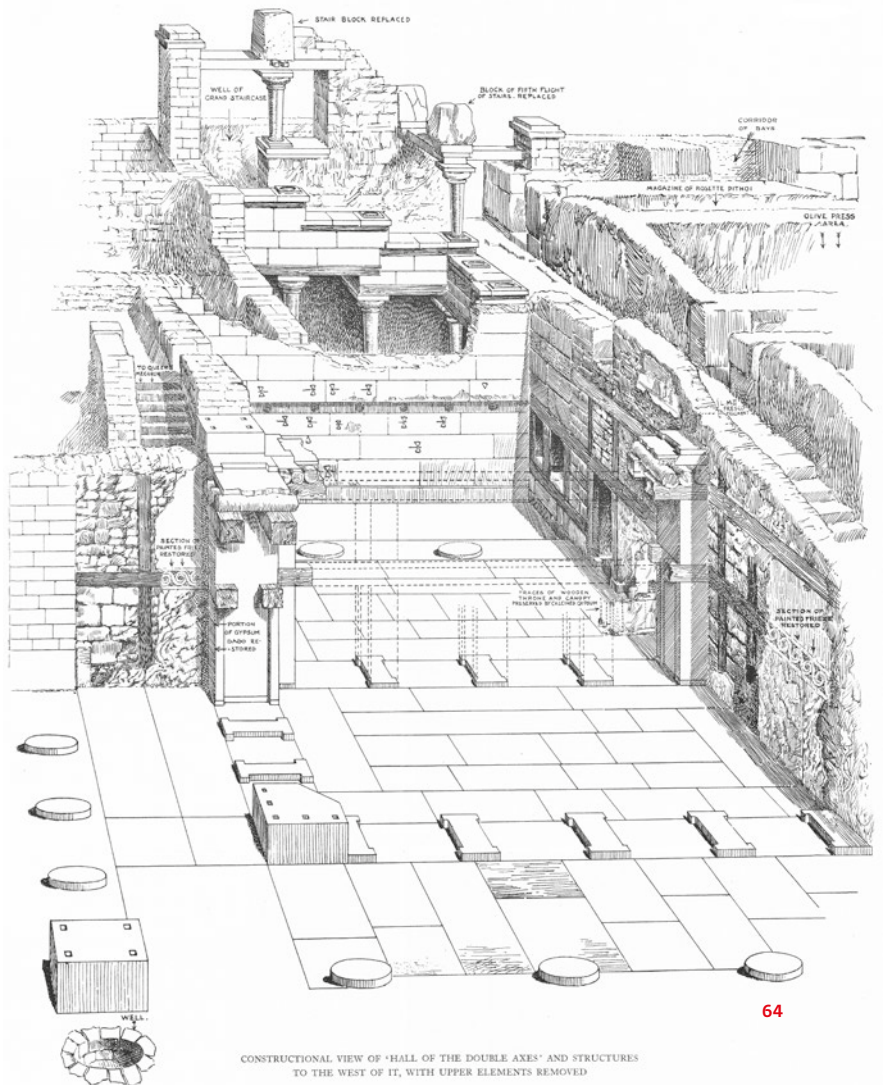
Το Μέγαρο της Βασίλισσας διακοσμεί σήμερα η

62

COPYRIGHT

64

CONSTRUCTIONAL VIEW OF 'HALL OF THE DOUBLE AXES' AND STRUCTURES TO THE WEST OF IT, WITH UPPER ELEMENTS REMOVED

- 62 Η σκάλα που οδηγούσε στον πρώτο όροφο της Ανατολικής Πτέρυγας.
- 63 Ζωγραφική αναπαράσταση της Αίθουσας των Διπλών Πελέκεων από τον Piet de Jong.
- 64 Αξονομετρικό σχέδιο της Αίθουσας των Διπλών Πελέκεων.
- 65 Ζωγραφική αναπαράσταση του Μεγάρου της Βασίλισσας από τον E. Gilliéron υιό, πριν από το 1931.
- 66 Η τοιχογραφία των δελφινιών (1600–1450 π.Χ.).

63

65

66

τοιχογραφία των δελφινιών (εικ. 66). Το μεγαλύτερο μέρος της σύνθεσης είναι συμπληρωμένο, καθώς σώθηκαν μόνο λίγα θραύσματά της. Η τοιχογραφία, όμως, δεν βρίσκεται στην αρχική της θέση. Τα θραύσματα βρέθηκαν στον ανατολικό φωταγωγό, περίπου 2 μ. πάνω από το δάπεδό του, και προέρχονται από χώρο που υπήρχε στον επάνω όροφο. Τώρα, επίσης, ξέρουμε πως δεν κοσμούσε τον τοίχο κάποιου δωματίου, αλλά το δάπεδό του. Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη η τοιχογραφία, το μέγεθος της οποίας θα ήταν μικρότερο από αυτό της αποκατάστασής της, ήταν τοποθετημένη σε πλαίσιο από πορφυρίτη με ανάγλυφη διαμόρφωση θαλάσσιου βράχου στο δάπεδο μικρού χώρου του επάνω ορόφου.

Στενός διάδρομος [Κ1:33] στη νοτιοδυτική γωνία του Μεγάρου της Βασίλισσας οδηγεί σε μικρά δωμάτια, η χρήση των οποίων παραμένει άγνωστη, με εξαίρεση ορθογώνιο χώρο που έχει χαρακτηριστεί ως αποχωρητήριο [Κ1:34]. Εγκοπές στους τοίχους και το δάπεδό του δείχνουν ότι υπήρχε ξύλινο κάθισμα, ακριβώς επάνω από αποχετευτικό αγωγό. Σκάλα — ονομάστηκε Σκάλα Υψηλείας [Κ1:35] — οδηγεί στον επάνω όροφο, ενώ είσοδος μπροστά της συνδέει τα δωμάτια με την Αίθουσα των Κιονοστοιχιών [Κ1:29]. Στον κενό χώρο κάτω από τη σκάλα, σε στρώμα καταστροφής του 1600–1450 π.Χ., βρέθηκε ένα εντυπωσιακό σύνολο πολύτιμων αντικειμένων, μεταξύ των οποίων το χρυσελεφάντινο ειδώλιο ταυροκαθάπτη (εικ. 69). Πρόκειται για αριστουργηματικό έργο μικροτεχνίας που «αιχμαλωτίζει» τη στιγμιαία κίνηση του άλτη στο κενό. Στην ίδια σύνθεση ανήκουν κεφάλια και χέρια από παρόμοιες μορφές καθώς και λεπτά φύλλα χρυσού. Το σύνολο αυτό σχετίζεται με ένα άλλο σύνολο πολύτιμων αντικειμένων που βρέθηκε σε μικρό χώρο νότια της σκάλας.

Η αρχιτεκτονική διαρρύθμιση των χώρων του ορόφου στο τμήμα αυτό της Ανατολικής Πτέρυγας ακολουθεί την κάτοψη του ισόγειου. Οι χώροι του ορόφου ήταν πολυτελούς κατασκευής, η ακριβής χρήση τους, όμως, είναι δύσκολο να προσδιοριστεί. Μετά το 1450 π.Χ. ο επίσημος χαρακτήρας κάποιων απ' αυτούς άλλαξε και χρησιμοποιήθηκαν για αποθήκευση και γραφειοκρατικές δραστηριότητες, όπως μαρτυρούν το πλήθος των αποθηκευτικών αγγείων και ο μεγάλος αριθμός πήλινων σφραγισμάτων και πινακίδων της Γραμμικής Β γραφής. Στο δωμάτιο του ορόφου επάνω από το Μέγαρο της Βασίλισσας είχαν αποθηκευτεί μεγάλοι ψευδόστομοι αμφορείς και λεπτότεχνα αγγεία που έπεσαν στο ισόγειο, μέσα στο δωμάτιο με τον λουτήρα. Το σύνολο χρονολογείται το 1370–1325/1300 π.Χ. και όχι το 1325/1300–1250 π.Χ., όπως είχε αρχικά υποστηριχθεί. Η μόνη αίθουσα που φαίνεται πως κράτησε τον επίσημο χαρακτήρα της είναι η Αίθουσα των Διπλών Πελέκων, καθώς ούτε στο ισόγειο, αλλά ούτε και στον όροφο βρέθηκαν τεκμήρια αποθηκευτικών ή γραφειοκρατικών δραστηριοτήτων.

67

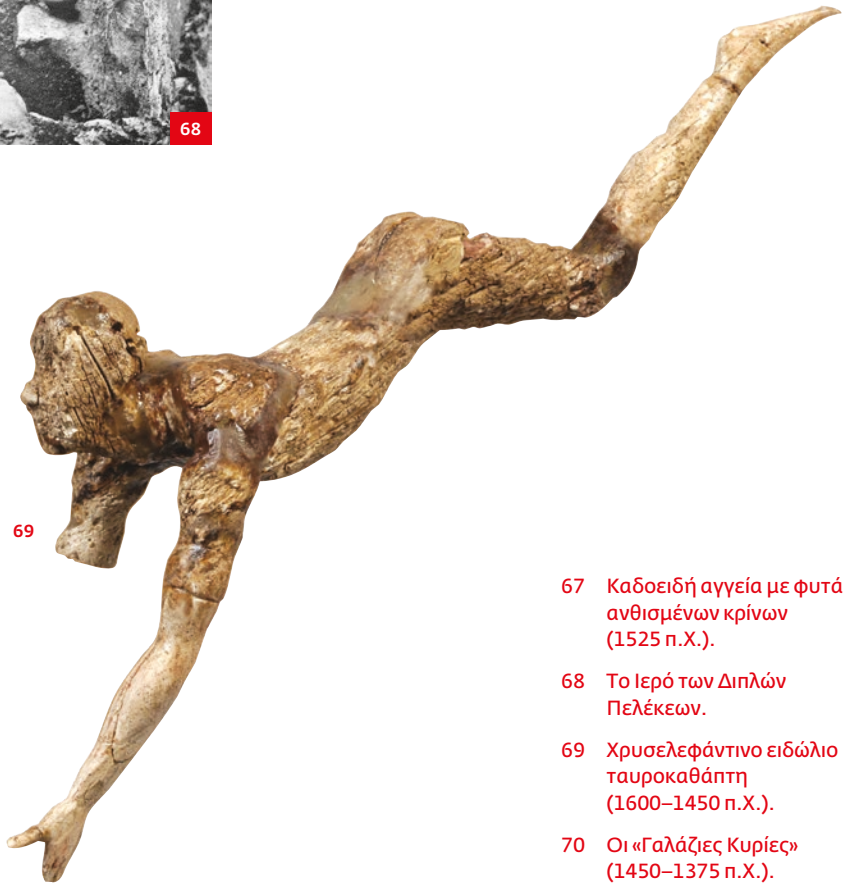

68

Νοτιοανατολική Περιοχή του Ανακτόρου

Στην περιοχή αυτή διαμορφώνεται είσοδος με στοά με δύο κίονες και φωταγωγό [Κ1:36]. Στο μέσο της στοάς είχε κτιστεί σκάλα που οδηγούσε στον επάνω όροφο, ενώ στη βορειοδυτική γωνία της δύο πόρτες δίνουν πρόσβαση σε διάδρομο και μια αίθουσα, με δεξαμενή καθαρμών στη νότια πλευρά της. Η δεξαμενή καταργήθηκε μετά την καταστροφή του 1525 π.Χ. Η αρχιτεκτονική οργάνωση του χώρου θα αλλάξει μετά το 1450 π.Χ., ενώ το 1325/1300–1250 π.Χ. θα διαμορφωθεί ένα μικρό ορθογώνιο ιερό, στο βάθρο του οποίου βρέθηκαν δύο ζεύγη κεράτων από κόνιαμα με οπή στο κέντρο για τη στερέωση διπλών πελέκων, ειδώλιο θεάς με υψωμένα χέρια, διπλός πέλεκυς από στεατίτη, πήλινα ειδώλια λάτρων και αγγεία [Κ1:37] (εικ. 68). Βόρεια των δωματίων που προαναφέραμε βρίσκεται μια σειρά μικρών αποθηκευτικών χώρων, στους οποίους βρέθηκαν κωνικός πίθος με γραπτή διακόσμηση διπλών πελέκων και αγγεία με διακόσμηση λευκών κρίνων [Κ1:38]. Τα δωμάτια αυτά θα καταστραφούν το 1525 π.Χ. (εικ. 67).

Εξωτερικά του ανακτόρου έχουν ανασκαφεί μερικές οικίες της πόλης. Η Οικία του Θυσιασθέντος Βοός και η Οικία των Πεσμένων Ογκολίθων καταστράφηκαν το 1700 π.Χ. και καταχώθηκαν κατά τη διαμόρφωση της περιοχής μπροστά από τη νοτιοανατολική είσοδο του ανακτόρου. Ανατολικότερα βρίσκονται η Οικία του Ιερού Βήματος και η Νοτιοανατολική Οικία.

69

67 Καδοειδή αγγεία με φυτά ανθισμένων κρίνων (1525 π.Χ.).

68 Το Ιερό των Διπλών Πελέκων.

69 Χρυσελεφάντινο ειδώλιο ταυροκαθάπτη (1600–1450 π.Χ.).

70 Οι «Γαλάζιες Κυρίες» (1450–1375 π.Χ.).

Ανατολική Αίθουσα

Βόρεια του Μεγάλου Κλιμακοστασίου ο Evans τοποθέτησε την Ανατολική Αίθουσα. Καταλάμβανε τον χώρο επάνω από τις Βασιλικές Αποθήκες [Κ1:39–40] και τα δωμάτια βόρεια από αυτές [Κ1:41–45]. Ήταν προσβάσιμη από την Κεντρική Αυλή μέσω φαρδιάς σκάλας με δώδεκα σκαλοπάτια. Η αίθουσα είχε τρεις κίονες στην πλευρά της αυλής, πολύθυρο και, στο εσωτερικό της, περιστύλιο από οκτώ κίονες και κεντρικό φωταγωγό. Η ανασύνθεσή της βασίστηκε στην κάτοψη των χώρων του ισογείου και, έως έναν βαθμό, είναι υποθετική. Οι τοίχοι της ήταν διακοσμημένοι με ανάγλυφες συνθέσεις που εικονίζουν γρύπες δεμένους σε κίονες, ταυροκαθάψια και αθλοπαϊδιές. Τμήμα της διακόσμησης ήταν και η γνωστή τοιχογραφία των «Γαλάζιων Κυριών» (εικ. 70). Συσώρευση απανθρακωμένου ξύλου στη βορειοδυτική της γωνία και τρεις χάλκινοι βόστρυχοι μαλλιών ταυτίστηκαν με τα υπολείμματα ξύλινου ξόανου. Αν και ο Evans υπέθεσε πως η αίθουσα καταστράφηκε το 1600 π.Χ., όπως και οι χώροι του ισογείου, νέα δεδομένα έδειξαν πως συνέχισε να χρησιμοποιείται μέχρι το 1375 π.Χ. ή και μέχρι την τελική καταστροφή του ανακτόρου. Οι ανάγλυφες συνθέσεις χρονολογούνται το 1525–1450 π.Χ., ενώ η τοιχογραφία των «Γαλάζιων Κυριών» είναι υστερότερη (1450–1375 π.Χ.).

Βασιλικές Αποθήκες

Το συγκρότημα αποτελείται από την Αποθήκη των Αδιεξόδων [Κ1:39] και την Αποθήκη των Πίθων με τα Μετάλλια [Κ1:40]. Είχε πρόσβαση από το Μεγάλο Κλιμακοστάσιο μέσω πόρτας που ο Evans λανθασμένα υπέθεσε πως κλείστηκε με τοίχο το 1600 π.Χ. Η Αποθήκη των Αδιεξόδων βρέθηκε άδεια, εκτός από ένα σύνολο 46 ιδιότυπων πήλινων αγγείων και σκευών, τα οποία χρονολογούνται το 1425–1325/1300 π.Χ. και όχι το 1750–1700 π.Χ. όπως υποστήριξε ο Evans. Η απουσία πίθων ίσως να δηλώνει τη χρήση αποθηκευτικών δοχείων, κατασκευασμένων από φθαρτά υλικά, ή τη φύλαξη οργανικών πρώτων υλών. Στη διπλανή αποθήκη (εικ. 71) βρέθηκαν επτά μεγάλα πιθάρια, διακοσμημένα με ανάγλυφα μετάλλια, τα οποία εμπεριείχαν ζωγραφιστές ροζέτες, και ανάγλυφες οριζόντιες ταινίες με εμπίεστους κύκλους. Τα περισσότερα σώζονται αποσπασματικά και κάποια έχουν αντικατασταθεί με αντίγραφα. Το ακέραιο πιθάρι που βρίσκεται τώρα στην αποθήκη έχει μεταφερθεί από την Αποθήκη ΙΧ του συγκροτήματος των Δυτικών Αποθηκών. Φέρει στο χείλος του επιγραφή της Γραμμικής Α γραφής με το ιδεόγραμμα του κρασιού και των σύκων. Τα πιθάρια είναι προϊόντα εργαστηρίου που διέθετε την παραγωγή του αποκλειστικά στο ανάκτορο και σε κάποιες επιφανείς οικίες της πόλης. Χρονολογούνται το 1600–1450 π.Χ. αλλά παρέμειναν σε χρήση, όπως εξάλλου και όλο το συγκρότημα

των Βασιλικών Αποθηκών, μέχρι την τελική καταστροφή του ανακτόρου. Κάτω από το δάπεδο της Αποθήκης των Πίθων με τα Μετάλλια εντοπίστηκε παλαιότερο δάπεδο και στρώμα καταστροφής του 1800–1700 π.Χ.

Ανατολικά των Βασιλικών Αποθηκών υπάρχει μία σειρά υποθεμελιώσεων για τη στήριξη τεσσάρων υπερκείμενων δωματίων [Κ1:42–45], τα ευρήματα των οποίων δίνουν στοιχεία για την ιστορία του ανακτόρου από το 2200 έως το 1700 π.Χ. Στον Χώρο με τα Υφαντικά Βάρη [Κ1:43] ανασκάφηκε τμήμα χώρου που χρονολογείται το 1800–1750 π.Χ., θεμελιωμένο επάνω σε προγενέστερη αρχιτεκτονική φάση (2200–1950 π.Χ.). Στο επίχριστο δάπεδό του με κονίαμα βρέθηκαν καμαραϊκά αγγεία, μεταξύ των οποίων μικρό πιθάρι διακοσμημένο με φοινικοειδή (εικ. 72). Περίπου 400 υφαντικά βάρη από περισσότερους από έναν αργαλειούς έπεσαν μέσα στο δωμάτιο από χώρο του επάνω ορόφου και μαζί με αυτά ένα σύνολο πήλινων ομοιωμάτων προσώπων κτηρίων με κέρατα καθοσίωσης, κτηρίων με κίονες, οικιών, κοχυλιών και φορείου (εικ. 73).

Επάνω από τον χώρο που προαναφέραμε κτίζονται τα θεμέλια τοίχων ενός δωματίου του ανακτόρου (1700–1600 π.Χ.) μέσα σε στρώμα καταστροφής του 1750–1700 π.Χ. Στο στρώμα βρέθηκαν δύο βάσεις κίωνων, θραύσματα ανάγλυφων τοιχογραφιών που παριστάνουν ταυροκαθάψια και θραύσματα τοιχογραφίας με σπείρα. Προέρχονται από τον διάκοσμο μιας σημαντικής αίθουσας που θα υπήρχε στην Ανατολική Πτέρυγα και καταστράφηκε από

71 Η Αποθήκη των Πίθων με τα Μετάλλια.

72 Πιθαράκι με λευκούς φοίνικες (1700–1650 π.Χ.).

73 Πήλινα αρχιτεκτονικά ομοιώματα ιερών (1750 π.Χ.).

74 Η «Τοιχογραφία των Ταυροκαθαψιών» (1450–1375 π.Χ.).

75 Η Ανατολική Στοά.

76 Η Αυλή του Λίθινου Στομίου.

74

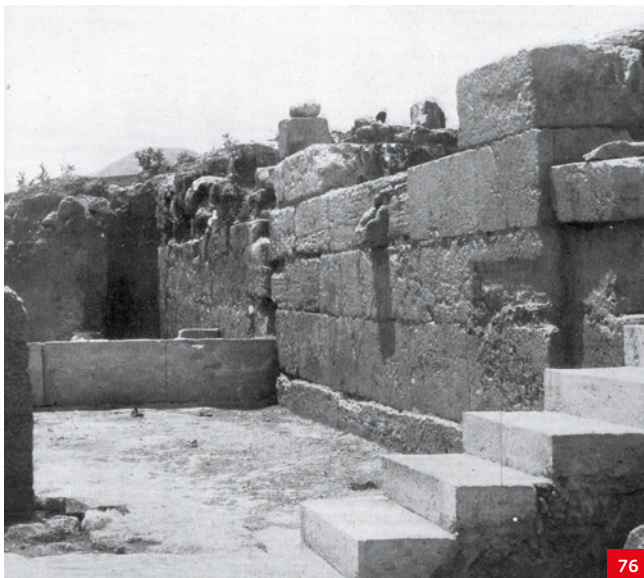
τον σεισμό του 1700 π.Χ. Σε γειτονικό χώρο [Κ1:45] βρέθηκε το «Μωσαϊκό της Πόλης» μαζί με τέσσερα μεγάλα πύονια από ελεφαντόδοντο.

Εργαστήρια – Ανατολική Στοά – Ανατολικός Προμαχώνας

Ανατολικά των Βασιλικών Αποθηκών βρίσκεται η Ανατολική Στοά [Κ1:47] και σύμπλεγμα πέντε δωματίων (εικ. 75). Το τμήμα αυτό του ανακτόρου ήταν προσβάσιμο από τον διάδρομο [Κ1:30] στη βορειοανατολική γωνία της Αίθουσας της Κινοστοιχίας και επικοινωνούσε μέσω μικρής σκάλας με τον εξωτερικό χώρο του ανακτόρου [Κ1:46]. Ο διάδρομος οδηγούσε σε προθάλαμο, ο οποίος ονομάστηκε Προθάλαμος των Ξύλινων Δοκών [Κ1:48] από τις ξυλοδεσιές των τοίχων, και από εκεί στην Ανατολική Στοά. Στα δυτικά της στοάς υπάρχει μικρό δωμάτιο μέσα στο οποίο βρέθηκαν μεγάλα κομμάτια ακατέργαστου σπαρτιατικού βασάλτη, εισηγμένα από την Πελοπόννησο [Κ1:49]. Ορισμένα φέρουν ίχνη πριονίσματος. Είναι πιθανόν στον επάνω όροφο να υπήρχε εργαστήριο λιθοτεχνίας, καθώς στην περιοχή βρέθηκαν δύο ημιτελείς λίθινοι αμφορείς ανακτορικού τύπου. Άγνωστη είναι η χρήση του δωματίου που βρίσκεται στα βόρεια [Κ1:50]. Έχει θρανία κατά μήκος των τοίχων του και κοιλότητες δίπλα σε αυτά. Το δωμάτιο αυτό συνδέεται με την Αυλή του Λίθινου Στομίου [Κ1:51] (εικ. 76). Οφείλει την ονομασία της στη λίθινη αποχέτευση στον δυτικό της τοίχο. Στη νοτιοδυτική περιοχή της αυλής, και περίπου 1 μ. από το δάπεδο, βρέθηκαν τα θραύσματα της «Τοιχογραφίας των Ταυροκαθαψιών», η οποία απεικονίζει δύο αθλήτριες, μπροστά και πίσω από τον ταύρο, και άλλη να επιχειρεί άλμα πάνω από τη ράχη του (1450–1375

75

76

77

78

77 Αξονομετρικό σχέδιο του Ανατολικού Προμαχώνα.

78 Ο μνημειακός αναλημματικός τοίχος της Ανατολικής Πτέρυγας.

π.Χ.) (εικ. 74). Η τοιχογραφία έχει αποκατασταθεί ως μια ενιαία σύνθεση από θραύσματα που προέρχονται από διαφορετικές τοιχογραφίες με παραστάσεις ταυρομαχίας που κοσμούσαν το επάνω τμήμα των τοίχων αίθουσας που βρισκόταν στον επάνω όροφο.

Πόρτα στη βόρεια πλευρά της αυλής οδηγεί σε σκάλα [Κ1:52] που καταλήγει στον Ανατολικό Προμαχώνα [Κ1:53] (εικ. 77). Πρόκειται για πυργοειδή κατασκευή με σύστημα από πέντε σκάλες που οδηγούσε εξωτερικά του ανακτόρου προς τον Καίρατο ποταμό. Πλευρικά της κάθε σκάλας υπάρχει αγωγός, σε σχήμα παραβολικής καμπύλης, για την απορροή των νερών της βροχής. Ο προμαχώνας, η κατασκευή του οποίου χρονολογείται το 1600–1525 π.Χ., είναι προσαρτημένος σε μνημειακής κλίμακας αναλημματικό τοίχο [Κ1:54] από μεγάλους ξεστούς δόμους, που σχεδόν θυμίζει αμυντικό τείχος (εικ. 78).

Αποθήκες των Γιγάντιων Πίθων – Αποθήκες της Βασιλικής Κεραμικής

Οι Αποθήκες των Γιγάντιων Πίθων είναι τμήμα του συγκροτήματος των ανατολικών αποθηκών του ανακτόρου που ήταν σε χρήση μέχρι το 1750 π.Χ. [Κ1:55] (εικ. 79). Το συγκρότημα των ανατολικών αποθηκών θα πρέπει να εκτεινόταν στην περιοχή της Αυλής του Λίθινου Στομιού [Κ1:51] και του χώρου νότια από αυτήν· κάτω από το δάπεδο των χώρων αυτών βρέθηκαν κομμάτια πίθων. Τα γιγάντια πιθάρια, διακοσμημένα με ανάγλυφα σκιοινιά και κομβία, είναι τα μεγαλύτερα αγγεία του προϊστορικού Αιγαίου, με ύψος 2 μ. και χωρητικότητα το καθένα περίπου 2.000 λίτρα. Λαμβάνοντας υπόψη τη δυσκολία μεταφοράς τόσο μεγάλων αγγείων, τα πιθάρια θα πρέπει να είχαν κατασκευαστεί κοντά στις αποθήκες και να τοποθετήθηκαν στη θέση τους όταν οι αποθήκες ήταν ακόμα ημιτελείς. Η πρακτική αυτή έχει παρατηρηθεί στην Κύπρο και αλλού, όπου μεγάλα πιθάρια τοποθετούνται στη θέση όπου θα κτιστεί η αποθήκη πριν από το κτίσιμό της. Βόρεια των Αποθηκών των Γιγάντιων Πίθων βρίσκονται οι Αποθήκες της Βασιλικής Κεραμικής [Κ1:56], που και αυτές χρησιμοποιήθηκαν μέχρι το 1750 π.Χ. Μέσα σε στρώμα στάχτης βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες αγγείων, μεταξύ των οποίων εξαιρετικής ποιότητας αγγεία του λεγόμενου καμαραϊκού ρυθμού (εικ. 80).

Η Σειρά των Χωρισμάτων και το Πρωτομινωικό Ι Φρέαρ

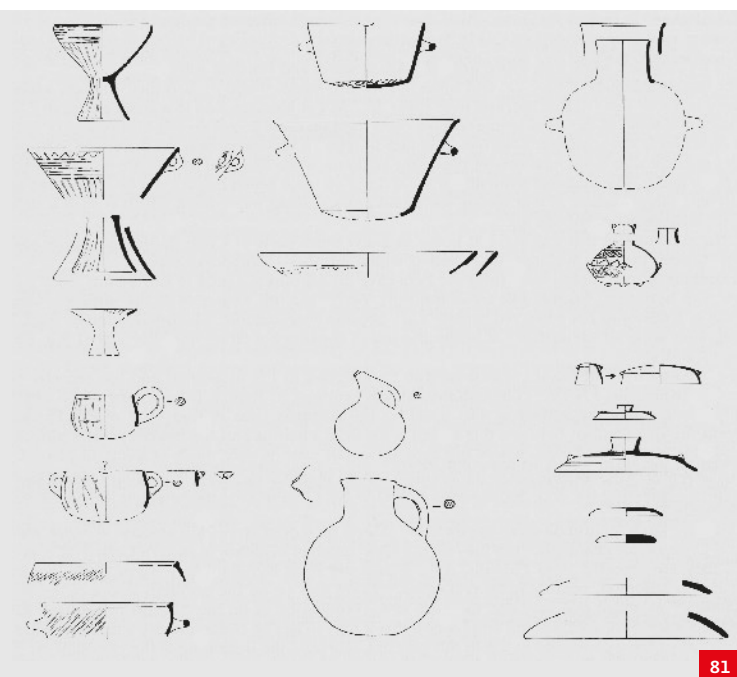
Δυτικά της Αποθήκης των Γιγάντιων Πίθων και των Αποθηκών της Βασιλικής Κεραμικής βρίσκεται μια σειρά περίπου έξι μικρών χωρισμάτων — αρχικά θα πρέπει να ήταν έντεκα — που δημιουργούνται με όρθιες λίθινες πλάκες ή με ξύλινα φύλλα τοποθετημένα σε αυλάκια [Κ1:57]. Η χρήση τους είναι άγνωστη και η πιο αληθοφανής υπόθεση τα ταυτίζει με χώρους για την αποθήκευση σιτηρών. Εάν πράγματι προορίζονταν για

79

80

81

79 Η Αποθήκη των Γιγάντιων Πίθων.

80 Αγγείο με σύνθετη διακόσμηση καμαραϊκού ρυθμού (1750 π.Χ.).

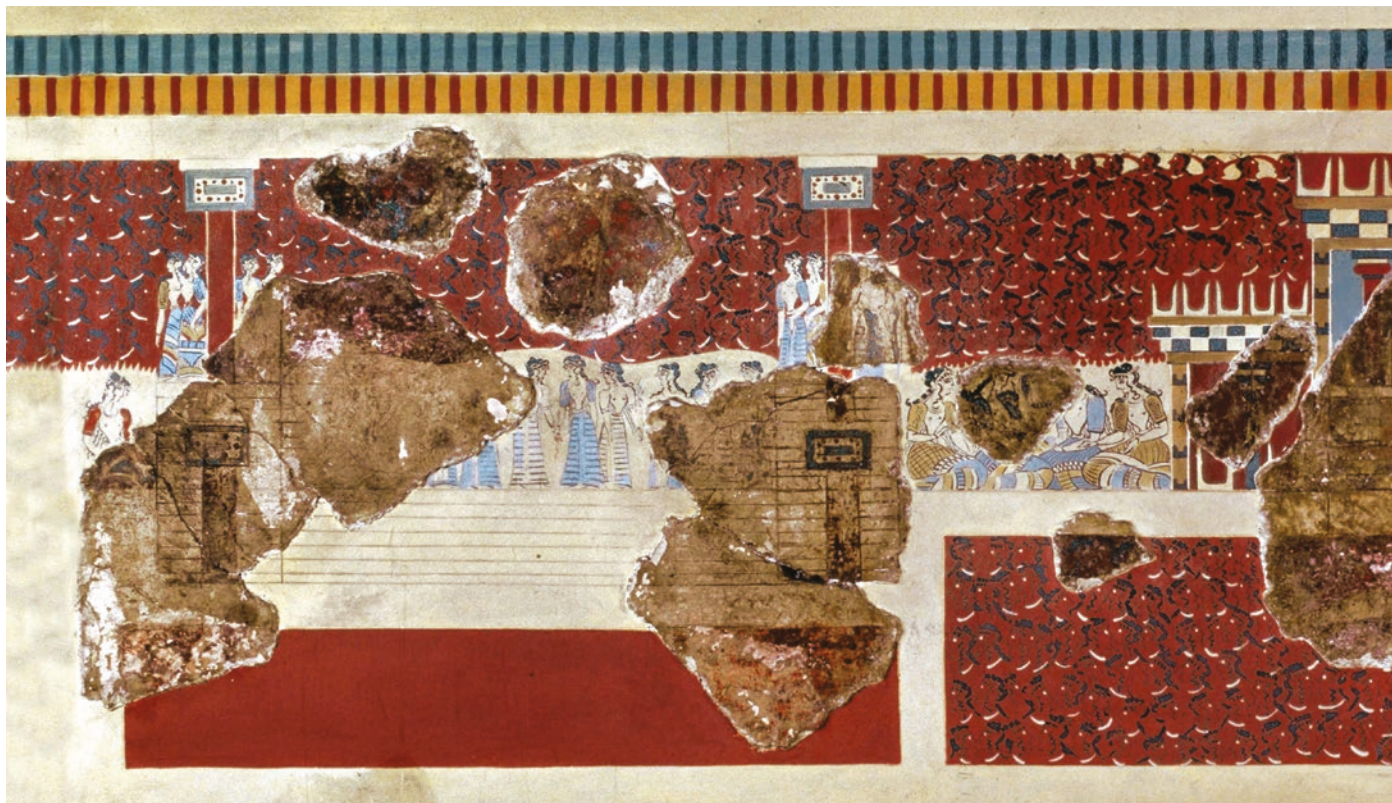
81 Σχέδια αγγείων από το Πρωτομινωικό Ι Φρέαρ (3300–2900 π.Χ.).

τον σκοπό αυτό, θα μπορούσαν να χωρέσουν 39.348 κιλά σιτηρών.

Στην περιοχή αυτή βρίσκεται και το Πρωτομινωικό Ι Φρέαρ [Κ1:58]. Πρόκειται για το πρωιμότερο γνωστό πηγάδι στην Κνωσό, που χρησίμευε στην υδροδότηση του οικισμού του 3300–2900 π.Χ. Το πηγάδι ήταν γεμάτο από αγγεία και άλλα τέχνηρα, κατάλοιπα συνεσιάσεων της κοινότητας ή της καταστροφής του οικισμού από φωτιά, με τη δεύτερη υπόθεση να είναι η πιθανότερη. Η τεχνολογία που υιοθετήθηκε για την κατασκευή των αγγείων συνεχίζει αυτή της Ύστερης Νεολιθικής περιόδου (3600–3300 π.Χ.), αλλά για πρώτη φορά παρουσιάζονται τώρα αγγεία με γραπτή γραμμική διακόσμηση στο ανοικτό φόντο της επιφάνειας του αγγείου (εικ. 81).

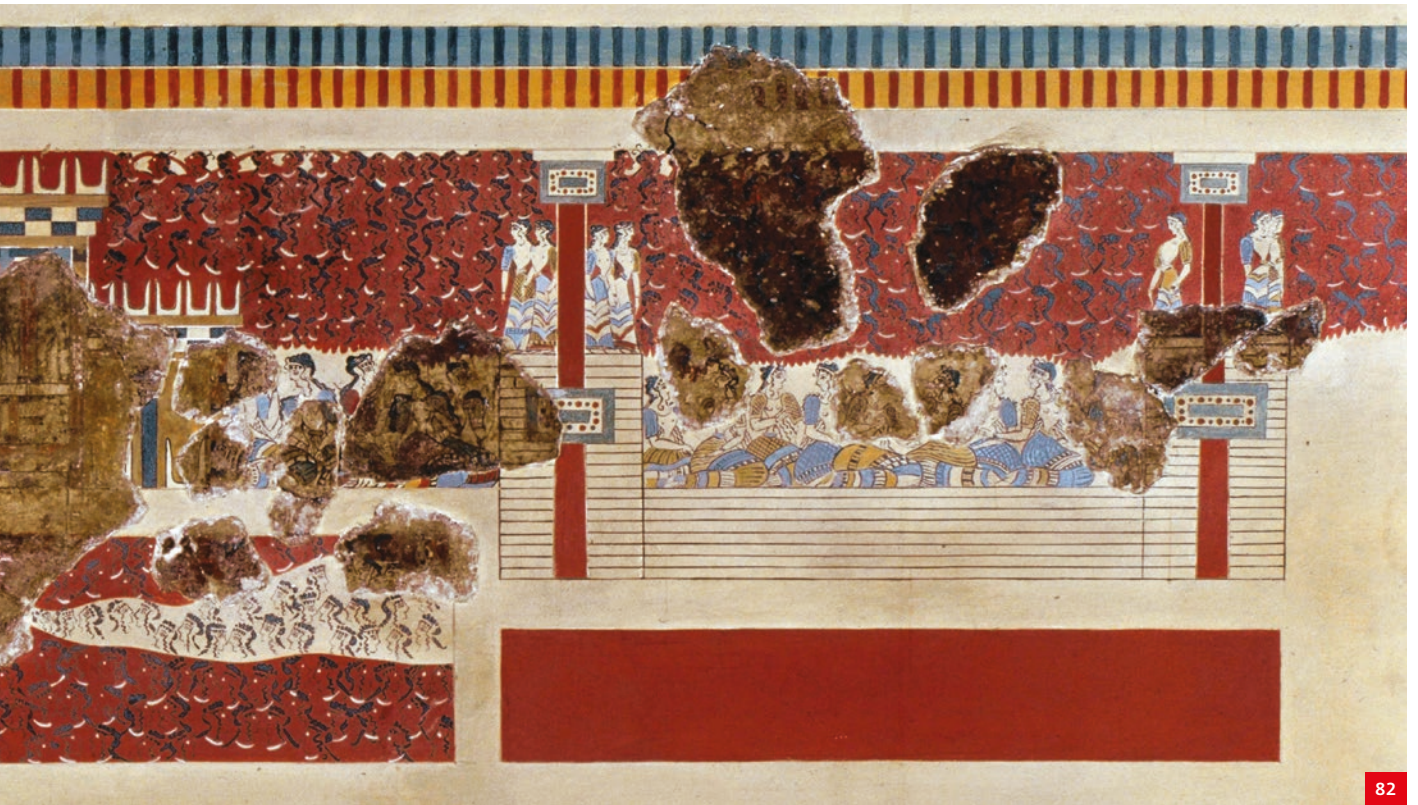
Βορειοδυτική Περιοχή της Βόρειας Πτέρυγας

Στην περιοχή αυτή ήρθε στο φως ορθογώνιο συγκρότημα, το οποίο αποτελείται από έξι χώρους που περιβάλλονται από ισχυρό τοίχο. Το συγκρότημα, η κατασκευή του οποίου χρονολογείται το 2400–1950 π.Χ., θεμελιώθηκε βαθιά μέσα στα στρώματα του νεολιθικού οικισμού. Η χρήση του μας είναι άγνωστη. Ο Evans υπέθεσε πως ήταν ένας πύργος αμυντικού χαρακτήρα που θα έλεγχε την πρόσβαση στην Κεντρική Αυλή. Σύμφωνα με άλλους το συγκρότημα χρησίμευε για την αποθήκευση σιτηρών. Στην περίπτωση αυτή η ποσότητα σιτηρών που θα μπορούσε να αποθηκευτεί ήταν μεγαλύτερη από αυτή που θα ήταν αποθηκευμένη στις τέσσερις κουλούρες εξωτερικά του ανακτόρου. Μετά το 1950 π.Χ. το κτήριο καταχώρηκε και κατασκευάστηκε χώρος [Κ1:62], στο κέντρο του οποίου τοποθετήθηκε μεγάλο κυλινδρικό σκεύος που λανθασμένα θεωρείται πιθάρι. Στην πραγματικότητα η ανακατασκευή του πήλινου αντικειμένου είναι προβληματική.

82 Μικρογραφική τοιχογραφία με παράσταση τριμερούς ιερού (1700–1525 π.Χ.).

83 Ο «Κροκοσυλλέκτης Πίθηκος» (1750–1700 π.Χ.).

82

83

84

85

86

87

88

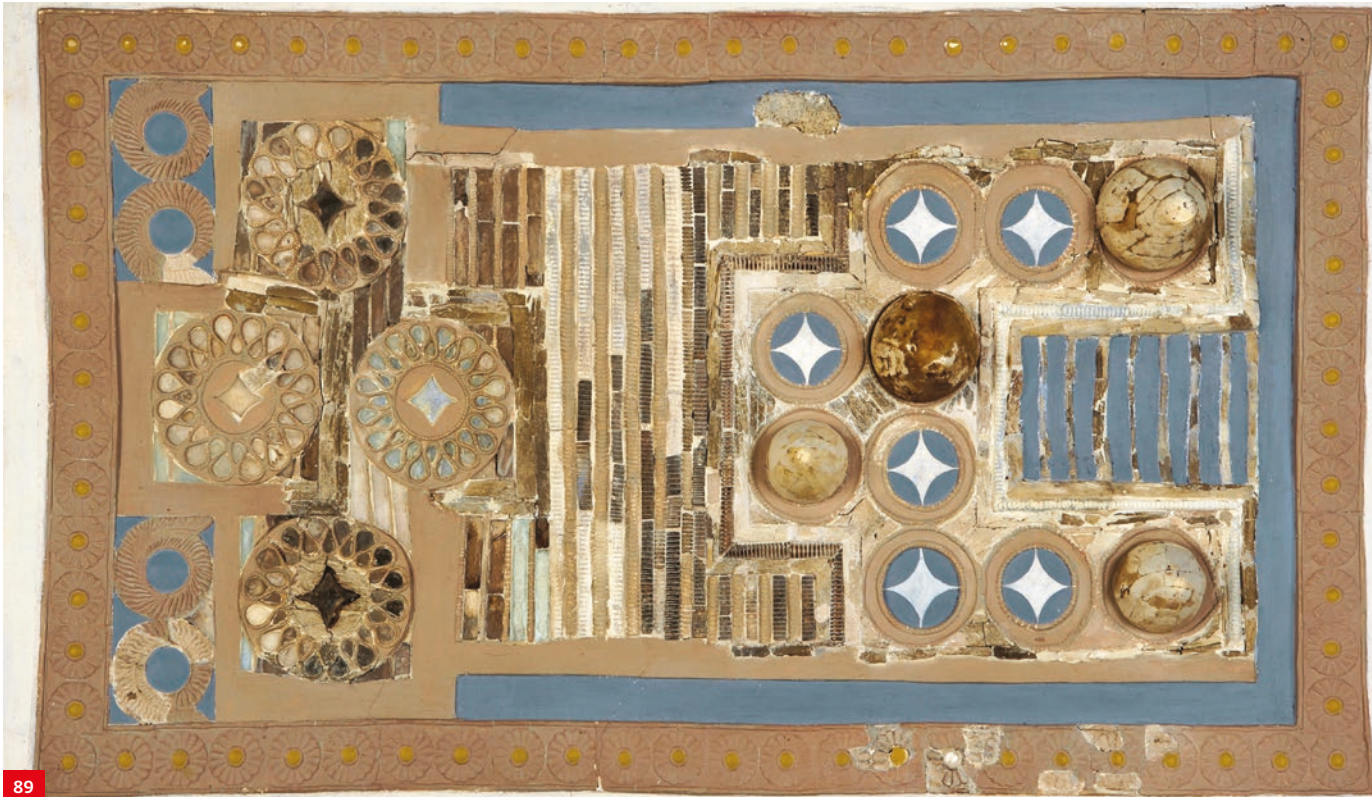
Στην περιοχή θα κτιστεί, μετά το 1700 π.Χ., συγκρότημα τεσσάρων δωματίων, το ένα εκ των οποίων είχε κεντρικό πεσόο [Κ1:59–62]. Το συγκρότημα θα παραμείνει σε χρήση μέχρι και την τελική καταστροφή του ανακτόρου. Στο δωμάτιο με τον πεσόο [Κ1:59] βρέθηκε λίθινη λεκάνη και ψηλός λύχνος με ανάγλυφη διακόσμηση φύλλων λωτού (εικ. 84). Το δωμάτιο του επάνω ορόφου [Κ2:7] ήταν διακοσμημένο με τις μικρογραφικές τοιχογραφίες του «Τριμερούς Ιερού» (εικ. 82) και του «Ιερού Άλσους» (1700–1525 π.Χ.) ενώ η οροφή με ανάγλυφες σπείρες και ρόδακες (εικ. 86). Στο δωμάτιο στη βορειοανατολική γωνία του συγκροτήματος [Κ1:60] βρέθηκε η τοιχογραφία του «Κροκοσυλλέκτη Πιθήκου» (1750–1700 π.Χ.) (εικ. 83). Στον χώρο στη βορειοδυτική γωνία [Κ1:61] βρέθηκαν ένα σύνολο πινακίδων Γραμμικής Β γραφής και, πάνω από την απόθεση με τις πινακίδες, ένα σύνολο ψευδόστομων αμφορέων που χρονολογείται το 1325/1300–1250 π.Χ. Η αλληλουχία, όμως, των αποθέσεων στο σημείο αυτό είναι αρκετά προβληματική.

Βόρεια Είσοδος

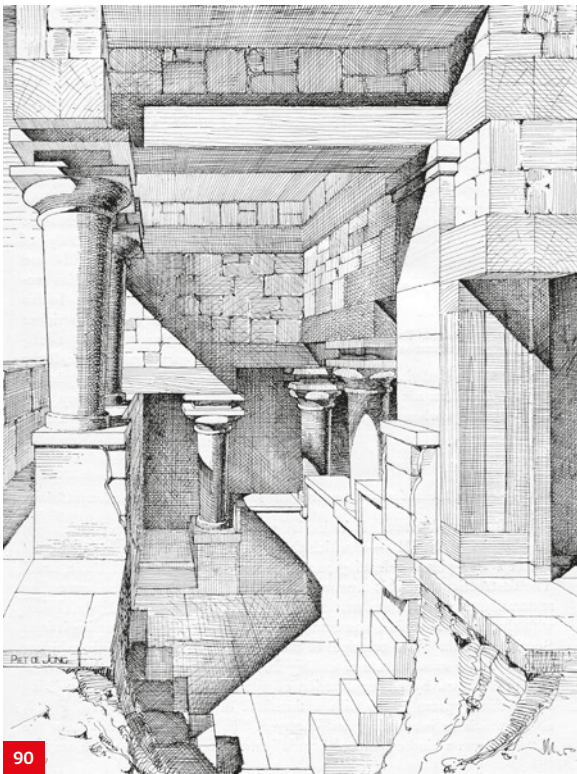
Από το κέντρο της βόρειας πλευράς της Κεντρικής Αυλής αρχίζει ένας πλακόστρωτος υπαίθριος διάδρομος με έντονη κλίση προς βορρά [Κ1:63]. Αρχικά ο διάδρομος ήταν πλατύτερος αλλά, μετά το 1600 π.Χ., κτίστηκαν, στα δεξιά και αριστερά του, δύο προμαχώνες με κιονοστοιχία στο επάνω τους τμήμα (εικ. 85, 87). Η αρχιτεκτονική αυτή προσθήκη στόχευε στον καλύτερο έλεγχο της πρόσβασης προς το εσωτερικό του ανακτόρου. Ο Δυτικός Προμαχώνας έχει αναστηλωθεί και διακοσμείται με ανάγλυφη τοιχογραφία που εικονίζει ταύρο (1600–1525 π.Χ.) (εικ. 88). Κατά τον Evans ανάλογη σύνθεση θα υπήρχε και στον Ανατολικό Προμαχώνα. Η αναστήλωση του προμαχώνα είναι σε κάποια σημεία υποθετική, ενώ δεν είναι απόλυτα σίγουρο εάν η ανάγλυφη σύνθεση διακοσμούσε τον τοίχο του προμαχώνα ή κάποιον άλλο χώρο της Βόρειας Πτέρυγας. Περίπου στο νότιο άκρο του Δυτικού Προμαχώνα βρέθηκαν, πεσμένες από τον όροφο της πτέρυγας, πινακίδες της Γραμμικής Β γραφής και πάνω από αυτές ένα σύνολο αγγείων του 1325/1300–1250 π.Χ.

Πάνω στους ξεστούς ογκόλιθους του Δυτικού Προμαχώνα διακρίνονται χαραγμένα τα τεκτονικά σημεία του αστερίου, του διπλού πέλεκυ και κυρίως της τρίαίνας. Τα τεκτονικά σημεία είναι σύμβολα που χαράσσονταν στους μεγάλους ξεστούς λίθους που χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή επιφανών συγκροτημάτων. Στο ανάκτορο της Κνωσού έχουν εντοπιστεί 1.223 τεκτονικά σημεία διαφόρων τύπων —ο μεγαλύτερος αριθμός τεκτονικών σημείων που έχει βρεθεί σε μινωικό κτήριο— και άλλα 455 σε διάφορα σημαντικά κτήρια της πόλης. Η κατανομή των τεκτονικών σημείων στους χώρους του ανακτόρου

- 84 Λίθινος λύχνος με ανάγλυφη διακόσμηση (1500–1400 π.Χ.).
- 85 Η Βόρεια Είσοδος, περ. 1933.
- 86 Διακόσμηση οροφής με ανάγλυφες σπείρες και ρόδακες.
- 87 Ζωγραφική αναπαράσταση της Βόρειας Εισόδου από τον Piet de Jong.
- 88 Ανάγλυφη τοιχογραφία με ταύρο (1600–1525 π.Χ.).

89

90

φαίνεται να μην είναι τυχαία, καθώς συγκεκριμένοι τύποι σημείων απαντούν σε συγκεκριμένους χώρους του συγκροτήματος. Τεκτονικά σημεία στην Κνωσό χρησιμοποιήθηκαν από το 1950 έως το 1425 π.Χ. Η διαδεδομένη άποψη κατά την οποία τα σημεία αυτά ήταν αποτροπαικά και μαγικά σύμβολα δεν επιβεβαιώνεται από πρόσφατη μελέτη· πιθανότερο φαίνεται να είναι σύμβολα ομάδων εργατών και λιθοξόνων.

Ο διάδρομος οδηγεί σε μεγάλη υπόστυλη αίθουσα με πεσσούς και δύο κίονες [Κ1:64], στη δυτική πλευρά της οποίας υπάρχει η Βόρεια Είσοδος του ανακτόρου [Κ1:65], ενώ στη νοτιοανατολική γωνία είσοδος [Κ1:66] που οδηγεί στο ανατολικό τμήμα της Βόρειας Πτέρυγας και, μέσω του Διαδρόμου του Ζατρίκιου [Κ1:67] —ονομάστηκε έτσι από το πολυτελές επιτραπέζιο παιχνίδι που βρέθηκε στο νότιο άκρο του (εικ. 89)—, στην κεντρική περιοχή της Ανατολικής Πτέρυγας. Επάνω από τη μεγάλη υπόστυλη αίθουσα του ισογείου υπήρχε η Βόρεια Αίθουσα, η οποία ίσως χρησίμευε για συμποσιακές τελετές. Σε άμεση γειτνίαση με την αίθουσα, μέσω διαδρόμου και σκάλας, βρίσκονται οι Βορειοανατολικές Αποθήκες [Κ1:68]. Στις αποθήκες αυτές βρέθηκαν, τακτοποιημένα κατά είδος, αγγεία κατάλληλα για την παρασκευή και κατανάλωση διατροφικών αγαθών. Το συγκρότημα των αποθηκών θα υποστεί σοβαρή καταστροφή περί το 1600 π.Χ.

Βορειοδυτική Δεξαμενή Καθαρμών

Το συγκρότημα αποτελείται από μια βόρεια υπόστυλη στοά [Κ1:69], που έδινε πρόσβαση στα νότια σε

91

92

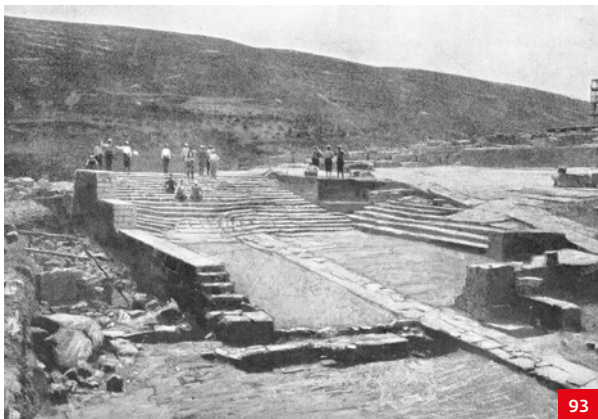
- 89 Το Ζατρίκιο, πολυτελές επιτραπέζιο παιχνίδι (1600–1500 π.Χ.).
- 90 Αξονομετρικό σχέδιο της Βόρειας Δεξαμενής Καθαρμών.
- 91 Η αναστηλωμένη Βόρεια Δεξαμενή Καθαρμών.
- 92 Αλαβάστρινο πώμα πυξίδας με τη δέλτο του φαραώ Khyan (1700–1500 π.Χ.)

προθάλαμο και τοιχισμένο περίβολο με δεξαμενή καθαρμών [K1:70] και στα δυτικά σε διάδρομο [K1:71] που οδηγούσε στην Κεντρική Αυλή. Η δεξαμενή είχε στις δύο της πλευρές στηθαίο με σειρά κιόνων, ενώ κίονες στηρίζονταν και στο στηθαίο της σκάλας (εικ. 90, 91). Το κάτω μέρος των τοίχων ήταν επενδυμένο με πλάκες γυψόλιθου. Η δεξαμενή έχει αναστηλωθεί κατά το μεγαλύτερο τμήμα της. Σύμφωνα με τον Evans ο περίβολος με τη δεξαμενή καθαρμών ήταν ένας χώρος μύησης εκείνων που επρόκειτο να εισέλθουν στη δεξαμενή και, στη συνέχεια, στο ανάκτορο. Το συγκρότημα θεμελιώνεται το 1700 π.Χ. και θα καταστραφεί μερικώς από τον σεισμό του 1600 π.Χ. Θα ακολουθήσει ανακαίνιση των χώρων του, εκτός της δεξαμενής που θα καταργηθεί. Μετά το 1450 π.Χ. το συγκρότημα θα ερειπωθεί εκτός από την είσοδό του, που έδινε πρόσβαση στο εσωτερικό του ανακτόρου.

Στη νοτιοδυτική γωνία του περιβόλου, σε στρώμα του 1700–1600 π.Χ., βρέθηκε ένα αλαβάστρινο πώμα αγγείου με τη δέλτο του Φαραώ των Υκώων Khyan που βασιλεύσε τις τελευταίες δεκαετίες του 17ου αιώνα π.Χ. (εικ. 92). Η αξία του ευρήματος είναι σημαντική όσον αφορά τους αιγαιακούς–αιγυπτιακούς χρονολογικούς συγχρονισμούς, αν και έχουν διατυπωθεί αμφιβολίες για την εγκυρότητά του. Παρόμοια αξία έχει και το αγαλματίδιο του User, Αιγύπτιου αξιωματούχου ή εμπόρου, που χρονολογείται στο Μέσο Βασίλειο (22ος–17ος αι. π.Χ.). Βρέθηκε στη βορειοδυτική περιοχή της Κεντρικής Αυλής αλλά το ανασκαφικό του πλαίσιο είναι προβληματικό.

93 Το «Θέατρο».

94 Ο «Βασιλικός Δρόμος».

93

94

Το «Θέατρο»

Στην περιοχή βορειοδυτικά του ανακτόρου διαμορφώνεται πλακόστρωτη αυλή, η οποία διασχίζεται από προεξέχοντα στενό δρομίσκο και πλαισιώνεται, στην ανατολική και νότια πλευρά της, από βαθμίδες [Κ1:72] (εικ. 93). Στον υπαίθριο αυτό χώρο εικάζεται πως θα πραγματοποιούνταν θρησκευτικές και κοσμικές τελετές, καθώς και αθλητικοί αγώνες. Από τον θεατρικό χώρο ξεκινούσε πλατύς πλακόστρωτος δρόμος με κατεύθυνση προς δυσμάς [Κ1:74], που διασχίζει συνοικία της πόλης και φτάνει μέχρι το Μικρό Ανάκτορο (εικ. 94). Εκτενείς ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν βόρεια και νότια του δρόμου αποκάλυψαν τμήμα της πόλης των ιστορικών χρόνων και από κάτω τμήμα της πόλης της Εποχής του Χαλκού (2900–1000 π.Χ.).

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα συνοπτική συζήτηση της πόλης της Κνωσού και του μινωικού ανακτόρου έχει βασιστεί στα αποτελέσματα των 122 χρόνων ερευνών της Βρετανικής Σχολής Αθηνών (βλ. Κ. Χρηστάκης, «Η γέννηση μιας μητρόπολης: Οι ανασκαφές της Βρετανικής Σχολής Αθηνών στην κοιλάδα της Κνωσού» στο Ν.Χρ. Σταμπολίδης / Ε. Παπαδοπούλου / Ι.Γ. Λουρεντζάτου / Ι.Δ. Φάππας (επιμ.), *Κρήνη Αναδυόμενες Πόλεις. Άππερα–Ελεύθερα–Κνωσός*, Αθήνα 2018, σ. 198–237 όπου υπάρχει και εκτενής βιβλιογραφία).

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Colin Macdonald, Todd Whitelaw και Ελένη Χατζάκη για τις

επικοδομητικές συζητήσεις. Ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στον Μιχάλη Τζομπανάκη για μια πρώτη ανάγνωση και επιμέλεια του κειμένου. Ευχαριστώ το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου για την άδεια δημοσίευσης φωτογραφιών ευρημάτων από την Κνωσό (εικ. 2, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 19, 28, 33, 35, 36, 39, 40, 41, 43, 55, 56, 63, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 92) και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηρακλείου για τις γενικές απόψεις του αρχαιολογικού χώρου (εικ. 9, 18, 20, 24, 25, 30, 31, 57, 59, 71, 79, 91, 94).

Ευχαριστώ επίσης τη Βρετανική Σχολή Αθηνών, και ιδιαίτερω την Αμαλία Κακίση, για την άδεια να συμπεριλάβω εικόνες από το φωτογραφικό αρχείο John Pendlebury, Επιμελητή Κνωσού (1930–1934), και από το John Evans Knossos Archive, αλλά και από δημοσιεύσεις της Σχολής (εικ. 1, 4, 11, 14, 15, 16, 22, 38, 42, 44, 61, 81), τον Andrew Shapland για τις εικόνες από το αρχείο του Ashmolean Museum, Oxford (εικ. 13, 17), και τους Γιάννη Γαλανάκη, Έφη Τσίτσα και Ute Günkel–Maschek για την εικόνα 52.

Οι κατόψεις των χώρων του ανακτόρου καθώς και πολλές ανασκαφικές φωτογραφίες προέρχονται από το *The Palace of Minos* του Arthur Evans. Τα πνευματικά δικαιώματα των εικόνων ανήκουν στους αντίστοιχους φορείς. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην ομάδα του *Αρχαιολογία και Τέχνες* για το άψογο εκδοτικό αποτέλεσμα.

Το άρθρο αυτό αφιερώνεται στους ξεναγούς που δραστηριοποιούνται στην Κνωσό. Οι συζητήσεις που είχα κατά καιρούς μαζί τους με βοήθησαν να δω τον αρχαιολογικό χώρο με μια διαφορετική ματιά και τους ευχαριστώ γι' αυτό.